

Türk Modernleşmesi

Makaleler

Şerif Mardin

İletişim Yayınları

1-18.Baskı 1991-2008

360 Sayfa

ŞERİF MARDİN 1927 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nde başladığı orta öğrenimini ABD'de tamamladı. Stanford Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölümü mezuniyetinin ardından lisansüstü eğitimini John Hopkins Üniversitesinde yaptı. 1954'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne asistan olarak giren Şerif Mardin, doktorasını "Yeni Osmanlıların Düşünsel Yapıtları" konulu teziyle Stanford Üniversitesi'nde tamamladı. 1964'te doçentliğe, 1969'da profesörlüğe yükseldi. 1973'te geçtiği Boğaziçi Üniversitesinde siyaset bilimi ve sosyoloji dersleri verdi. ABD'de Columbia ve California, İngiltere'de Oxford Üniversitesinde konuk öğretim üyesi olarak dersler verdi. Halen Washington D.C.'deki American University Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyeliği yapan ve aynı üniversite bünyesinde faaliyet gösteren İslam Araştırmalar Merkezi'nin başkanlığı görevini sürdüren Mardin'in yayımlanan kitapları şunlardır: Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908 (1964), Din ve İdeoloji (1969), İdeoloji (1976), Türkiye'den Toplum ve Siyaset (Makaleler derlemesi, 1990), Siyasal ve Sosyal Bilimler (Makaleler derlemesi, 1990), Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler derlemesi, 1991), Türk Modernleşmesi (Makaleler derlemesi, 1991), Religion and Social Change in Modern Turkey. The Case of Bediüzzaman Said Nursi (1989) [(Bediüzzaman Said Nursi Olayı / Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim (1992)], The Genesis of Young Ottoman Thought (1962) [Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu (1996)].

ARKA KAPAK

Türkiye'de düşünce tarihi, din ve siyaset sosyolojisine yaptığı önemli katkılar nedeniyle düşünce hayatımızın önde gelen isimlerinden biri olan Şerif Mardin, toplumumuzda yüz yılı aşkın bir süredir gündemde kalan din, modernleşme, Batılılaşma gibi olguları hem resmi yorumun hem de yerleşik muhalif söylemlerin dışında kalarak, toplumsal zemin ve arka planlarıyla birlikte inceler. Mardin'in pozitivist batı düşüncesinin Türkiye'de egemen görüşle birleşerek biçimlendirdiği "kabul edilmiş" eğilim ve yönteme kapılmayı, toplumsal değişim dinamiklerini genel geçer kalıplara sokmayı, resmi ideoloji ve Kemalist söylemin etkilerinden uzak kalışı, onu "Cumhuriyet aydınları"nın önemli bir kesiminden kalın çizgilerle ayırır ve bütün eserlerini toplumbilim dünyamızda ayrıcalıklı bir yere koymayı gerektirir.

Türkiye'nin müzmin tartışma konularına Mardin'in yaklaşımı, modernleşme sürecini bildik "ileri" - "geri" kutuplaşmasına indirgemiyor. Derleme, farklı düşünce akımlarının modernleşmeyi algılayışlarını ele alan makalelerin yanı sıra, modernleşme sürecinin gençlik, kültür, kitle gibi kavramsal çerçevelerdeki izdüşümlerini tartışan yazıları içeriyor.

BATICILIK

imparatorluğun gerilemeye başlamasıyla, niçin gerilediği sorusu, önce devlet yönetiminin bozulduğu ileri sürülerek, daha sonra belki de yüzeyleşen bir tutumla Batı'nın askeri üstünlüğü gösterilerek cevaplandırılmıştır. ... 18. yüzyıl başlarında, Batı'nın askeri kurumlarının ve silah gücünün imparatorluğa nasıl getirilebileceği önemli bir devlet sorunu olmuştur. Bu düşünceler, III. Ahmet zamanında (1703-1730), bilhassa 1720'lerden sonra, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın (1718-1730) desteğiyle teşvik görmüştür. ... Gerilemeyi "din bütünlüğü"nü yitirilmesine bağlayan biraz farklı görüşlerse bir kısım ulema arasında ortaya çıkmıştır.

III. Ahmet devrinde Batı'dan gelen bir mülteci, İbrahim Müteferrika, basın sanatını Osmanlı İmparatorluğu'na getirmiş. ... Devlet katında görevli kimseler Avrupa'nın "ahvali"ni öğrenmeye çeşitli başkentlere elçi olarak gönderilmişlerdir. Öte yandan, Batı uygarlığının kişinin refahına yönelik değerleri Osmanlı idareci sınıfına sızmıştır (Lale Devri). Bu yaşayış tarzını bir üst kesitin imtiyazı ve aynı zamanda mahalli kültürün kösteklenmesi olarak algılayan İstanbul'un alt ve orta sınıfları, devletin bu sırada ortaya çıkan zaafı karşısında yeniçerilerle ve sadrazamın düşmanlarıyla birleşerek ayaklanmışlardır (Patrona İsyanı). Batı'yla kurulan ilişkileri halkın yararlarının unutulması olarak değerlendiren, Osmanlı toplumunun içinden kaynaklanan bu itiş cumhuriyet devrine kadar sürecek olan Batılılaşma ile birlikte gelen bir etki-tepki mekanizmasının ilk örneğini teşkil eder. [Diğer örnekleri: Kabakçı İsyanı (1807), kısmen bir Nakşibendi şeyhinin teşvikiyle şekillenen Kuleli Vakası (1859) ve 31 Mart (13 Nisan) 1909 Hareketi.]

Osmanlı devlet adamları milli çapta idari, hukuksal ve iktisadi tedbirlerle Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek sayıda yer alan kültür birimlerini "eritebileceklerini" bir "Osmanlılık" şuuru yaratabileceklerini sanıyorlardı. Uzun vadede bu amaç gerçekleşemedi, fakat Batılı milli devletin birçok kurumu bazen özünü yitirmiş olarak imparatorluğa yerleşti (örneğin yeni bir milli eğitim sistemi, yeni bir yargı mekanizması, yeni bir idari sistem). ... Tanzimat'ı başlatanların çok iyi anlamadıkları bir husus çeşitli devletlerin birbirleriyle ticaret alanında amansız bir savaşa girmiş oldukları ve 19. yüz yıl ilerledikçe "emperyalizm" adını verdiğimiz kapsayıcı politikayı da -bu adı kullanmadan- daha çok benimseyecekleriydi.

İlk ve ikinci kuşak Tanzimatçılara karşı sistematik eleştirilerse ancak 1860'larda başladı. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki bu eleştiriciler grubuna "Yeni Osmanlılar" adı verilmiştir. Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların sömürü olayını anlamadıklarını, bir "üst tabaka" meydana getirdiklerini, kendi kültürlerini kösteklediklerini (şeriatı unuttukları) ve ancak yüzeysel anlamda "Batılı" olduklarını ileri sürdüler. Tanzimatçıların -Yeni Osmanlılara göre Batı'nın "ruhu"nu oluşturan hürriyetçi ve parlamenter eğilimleri anlamadıkları da yüzlerine vuruluyordu.

1860'larda şekillenen bu eleştirilerin ortaya çıkmasında belki en etkili gelişme, Islahat Fermanı adını verdiğimiz organik (anayasal) belgenin ilanıydı. Tanzimat'ı başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ikinci bir aşaması görünümünde olan Islahat Fermanı (1856), devletin güttüğü politikaya karşı önemli tepkiler yarattı. Islahat Fermanı, o zamana kadar "millet-i hakime" olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir "Osmanlı" vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu. ... Az sonra Islahat Fermanı'nda yüzeyde amaçlanan "beraberliğin" tersine çevrildiği, gayri Müslimlerle yabancıların kendilerine sağlanan hukuksal imkanları (mali

kaynaklar, organizasyon bilgileri ve Batı diplomatik desteği sayesinde) Müslüman tebaayı çok geride bırakır şekilde kullandıkları görüldü.

Batı fikirlerinin iyice anlaşılmaya başlandığı bir devre Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) devridir. Bunun sebebi, yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin artması olduğu kadar, padişahın kendisinin Batı'yı bir bakıma "model" olarak almış olmasıdır.

TANZİMAT'TAN SONRA AŞIRI BATILILAŞMA

Toplumların eğitim, teknoloji, siyaset, hukuk, iktisat, sanat veya dine ilişkin sorunlarını çözdükleri kendilerine özgü yola, o toplumun kültürü denir.

Türkiye'de kültür deyimini genellikle yaşamın eğitim ve sanat yönleri için kullanılır.

"Büyük" ve "küçük" kültürel gelenek bizim kabaca "halk" - "divan" edebiyatı ikiliği olarak bildiğimiz olayın daha genel ve bilimsel bir ifadesidir. ... Bu görüşe göre kültür iki ana kola ayrılabilir: biri kırsal bir hayat yaşayan ve tarımla geçinen insanların kültürü, diğeri de şehirde yaşayan özellikle yönetici sınıfın insanların kültürü.

Her toplumda, bir dereceye kadar, bir tarafta dünyanın kaç bucak olduğunu bilen şehirlilerin, karşı tarafta halkın kültürü görülür.

İdeoloji: İdeoloji var olan bir sosyal yapıyı devam ettirmeye veya yenisini yaratmaya yarayan bir fikir yapısıdır.

Osmanlı toplumunun iki gruba bölünmüş görüntüsü de kısmen gerçeklere dayanan bir ideolojidir. Böyle bir bölünme Osmanlı toplumu yöneticilerinin çıkarlarını destekliyor, bu yöneticilere yönetilenlerden ayrılmalarını sağlayan kesin ayrıcalıklar tanıyordu.

Osmanlı idarecileri, imparatorluğun batış devrinde alt sınıfların düşünce ve yaşayışlarına -üst sınıfın sınırlarını genişletmek alt sınıftan müşterek bir milli hayata katmak anlamında- gereken önemi vermediler. Bu ise Osmanlı İmparatorluğunun son iki yüzyılda karşısında bulunduğu ülkelerin sosyal sistemlerinde yavaş yavaş oluşan *modernleşmenin* en önemli yapısal özelliklerinden biriydi.

Vatandaşlık kavramı, milli kültür gibi yapılar merkezin ve yeni ortaya çıkmış olan sosyal ve iktisadi yapı parçalarının birbirine bağlanmasını sağlar.

Toplumun bireyleri arasında hem haberleşme hem de iktisadi yapı açısından bir bağımlaşma (karşılıklı bağımlılık) varsa, o zaman toplumsal seferberlik de oluşur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi, Müslüman halkın toplumsal seferberliğini geliştirecek yönde değişmedi.

Özetle; Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın başında kültür bakımından "küçük" ve "büyük" geleneklerin bütünleşmedikleri bir durumdaydı. Aynı zamanda, imparatorluk, Batının geçirmiş olduğu ve sosyal yapısını yeniden yoğuran "ayanlık" inkılabı, pazar inkılabı ve sanayi inkılabı

gibi önemli tarihsel gelişmelerden uzak kalmıştı. "Ayanlık inkılabı" dediğim, Avrupa'da "etats" veya daha sonraki ifadesiyle "corps constitués" adı verilen eşraf birliklerinin hakimiyetidir. Fransız ihtilalini bunlar başlatmıştır. "Pazar inkılabı" modern devletin Batı'da ülke genişliğinde pazarlar yaratma çabasıdır. Sanayi inkılabı ise makine kullanma ile başlayan fakat en önemli sonuçları toplumsal olan bir evredir.

Yukarıda anlattığım tarihsel hadiseler servetin fonksiyonlarının değişmesi bakımından bakıldığı zaman, kullanılan bir kavram kapitalizmdir. ... Eskiden zenginlik ... sosyal ve siyasi fonksiyonlara bağlıken zaman geçtikçe kendi başına bir değer taşımaya başlamıştır. Oysa, Osmanlı düzeninde servet, sosyal ve siyasal hizmetler görür. Örneğin, servet tüketim ve yatırım için kullanılmasının yanında önemli bir oranda siyasi destek sağlamak için etrafına taraftar toplamak veya bağışta bulunup cami yaptırarak toplumda yer edinmek için bir araçtır.

Bir insan kendisini "insanlığın" bir parçası olarak görüyorsa bu evrensel bir tavidir. ... Bütün toplumların ortak bir yönü sosyal denetim veya yoldan çıkmış kişileri, bu davranışlarını yaymalarına veya onları meşrulaştırmalarına engel olmak için lekelemek ve tecrit etmektir.

Halide Edib'in Batı fikirlerine açıklığı, Jön Türklerin oluşturduğu yeniliklerden değil de, İkinci Abdülhamid (1876-1909) zamanında geçen yetişme çağından ötürü olması dikkat çekicidir.

Bir tarafta, Frenkler, Levantenler, taş binalar, yabancı töreler, günah ve işretle dolu olan Beyoğlu, diğer tarafta, mahalle sathında beraberliğin yaygın olduğu ve sıkı bir cemaatin oluşturduğu, şehrin Müslüman kesimi. Bu hayat şöyle anlatılır: "Din, toplum hayatına hakimdir. Padişah bütün Müslümanların halifesi olduğundan, İslam ülkelerindeki camilerde hutbe okunurken onun adı anılır. ... Sark ve cübbe dini kılıktır. Medresede müderris, camide kürsü hocasıyla vaiz, imam, müezzin ve kayyum, okulda hoca ile kalfa, bu kılıkta dini ve bilimi temsil ederler. Sarkla cübbe yalnız bunlara özgü değildir. 'Talebe-i ulüm' adı verilen medrese öğrencileriyle, cer hocaları ve mollalar da bu kılığı taşırlar. Hatta din ve bilimle uzaktan yakından ilgisi olmayan kişiler bile, isterlerse bu kılığa bürünebilirler. Dinin ve tarikatın temsilcisi oldukları için hocalarla şeyhlerin toplumdaki itibarı büyüktür. Mahallede kendi kendine kurulmuş, geleneğe dayanan sıkı bir düzen hüküm sürer. İmam, mahallenin sözü en çok geçen büyüğüdür. Her şey ondan sorulur.

Evlilik hayatında eşitliğin sözü bile olamaz. Erkek nikahla dört kadın alabilir; bunları bir evde barındırabilir; parası varsa her birine ayrı ev de tutar. Varlıklı olanların ayrıca cariyeleri, odalıkları, gözdeleleri, kapatma 'metres'leri de vardır. Zenginler, bu hale katlanabilmesi için nikahlı kadınlarını daha çok kimsesiz ve görgüsüz ailelerden seçerler.

Sofra, odanın ortasına konulmuş genişçe bir sinidir. Çevresine serilen yer minderlerinin üzerine herkes bağdaş kurup oturur; elle yemek yer."

Yukarıda anlatılan şekilde yaşayan eski İstanbul'un Müslüman halkı, Haliç'in karşı yakasında gittikçe gelişen ve onlara kendinden emin kişilerin küstahlılığıyla bakan Beyoğlu'ndan hem nefret eder hem de korkar.

Bir tarafta statüye, kuvvete ve yönetmeye en önde değer veren yönetici grup vardır, diğer tarafta ise yönetilenler. Bu durum karşısında pazar kuvvetleri hiçbir zaman Batı Avrupa'daki gibi özerkliğe, kuvvet temeline ve meşrutiyete kavuşamadılar. Böylece, Batı'da "medeni toplum" (civil society) adını alabilecek olan toplum katı Osmanlı İmparatorluğu'nda

doğmamıştır. ... Osmanlı İmparatorluğu'nda "medeni toplum"un yerine başları dini örgütlenen ve üzerinde devletin (veya Osmanlı Devleti'ne bağlılığın) etki yaptığı cemaatçi bir yapının varlığından söz edilebilir.

Montesquieu'nün çok doğru olarak tespit ettiği gibi devletle bireyin arasına giren yapıların eksikliği "*Doğu despotizmi*"nin kaynağıdır.

Yeni Osmanlılar Tanzimatçıları yeni soylular yaratmakla ve sokaktaki insanı unutmakla suçladılar.

Yüksek memurların ailelerinden herkesin, hatta çocukların bile mücevher taktığına dikkat eden Moltke, bunun bir gösterişçi tüketim sayılmayıp, "*Doğu despotizmi*"nde kolayca baş gösteren felaketlere karşı bir sigorta şekli olduğundan söz etmiştir.

Fazla zenginleşen hükümet memurlarının servetine el konurdu. Eşkiyalar boldu ve cemaat fazla müreffeh görünen herkese düşman kesilmeye hazırды. ... Zenginleşme olanakları en çok olan memurların hiçbir zaman fazla malları birikemezdi, çünkü bunlar -prensipten itibariyle- mücevherleri ile birlikte, sahipleri öldüğü zaman devlete kalırdı.

Aslında, gelirin kişiye değil de mevkie ait olduğu düşüncesi bütün sisteme uygun düşüyordu.

İki tip yaşantı billurlaştı. Biri sultanın ve sarayın etrafında toplananların hayatı, diğeri de "çevre"nin hayatı. ... Bu ikili grubun en belli başlı özelliği, birinin vergi toplayıcılarından, diğerin de vergi ödeyicilerinden meydana gelmesidir. Bu temel iktisadi fark nedeniyle metropolle çevrenin kültürü birbirlerinden ayrı olarak belirginleşti. Bir yanda sarayın ve yönetici seçkinlerin kültürü, diğeri yanda "çevre"nin, yani kitlenin kültürü. Sarayın kültürü, askeri ve bürokratik görevlilerden oluşan dar bir çevreyle kısıtlanmıştı. Önemli din adamları da, biraz ayrı olmalarına rağmen, bu gruba dahildiler. Yöneticilerin kültürüne dahil olan bu iki grup da, Arapça ve Farsça'dan serbestçe yararlanan "Osmanlı" dilini kullanıyorlardı. Çevrenin dili ise sade Türkçe idi.

Böylece Osmanlı kültürel yapısı çok zayıf bağlarla birbirine bağlı ve semboller alanında birbirinden kesinlikle ayrılmış iki gruptan oluşuyordu. Bağlantı kurumlarından biri, tekkelerdi. İkincisi de, üst tabaka çocuklarının kültürel hayata halk edebiyatının yaygınlaşmış hikayelerini okuyarak girmeleriydi. Kitleler ise, halk kültürünü küçümseyen insanlar tarafından yönetildiklerinin farkındaydılar.

Karşılaştırma yapılabilirse, burada görülen kültürel ayrılık "*burjuva*" ile "*gentilhomme*" arasındakinden daha fazladır. ... Şüphesiz ki, matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na geç girmesi ve buna bağlı olan haberleşme kısıtlamaları, bu ayrılığın 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransa'ya göre daha belirgin olmasının arkasında yatan unsurlardan biridir.

Eğer, *sosyal ilişkilerin üstüne çıkmak*, entelejensiyanın en belirgin özelliği ise, o zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda entelejensiya oldukça geç ortaya çıktı.

Dördüncüsü ise, entelektüel başvurma çerçevelerinin evrensel içeriği. Bence bu, en iyi şekilde, önderleri Şinasi'nin Victor Hugo'dan aldığı bir cümle ile örneklenir: "*Milletim nev-i beşerdir, vatanım rüy-ı zemin.*"

O zaman, seçkinler arasında kültür, iki tabakadan meydana geliyor sayılabilir: alt sınıf yetişkinlerine aşılana değerlere eş değerlerin verildiği çocukluk devresi ve daha sonra "'hikmeti devlet'" ve divan edebiyatı. Diyebiliriz ki, üst sınıflar, kitlelerin kültüründen uzak kalmakla beraber ona tamamen yabancı değillerdi.

Osmanlı toplumu, askeri kahramanlık ve yeniden-üleşim düzeni üzerinde kurulmuştu. Bunun değişmesi, alt sınıflardan gelen kuvvetli protestolarla karşılaşmıştı. Daha sonra, servet mevkiin bir sembolü olarak kabul edildi.

Osmanlı toplumu birçok hizmetin oldukça "ucuz"a temin edildiği bir toplumdur. "Küçük kültür"ün Batılılaşmaya karşı gösterdiği tepkinin bir kısmı da bu sistemin yıkılmasından gelmektedir. Geleneksel okullarda, aynı mahallede yaşayan zengin veya fakir herkes bu okula gidebilirdi, çünkü mahalle hocasına para ödenmezdi, fakat karşılıklı olarak her öğrenci bir şeyler getirirdi.

Artık çocuğunu okula takunya ile göndermeyip, yeni yeni giyinme ölçülerine uyması gereği esnaf sınıfının omuzlarına ilk defa olarak mali bir yük bindirmiştir.

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda, kapitalizm öncesi tüketim değerleri, sanayi devriminin getirdiklerinden etkilenemedi ve Polanyi'nin *The Great Transformation* adlı eserinde sözünü ettiği *sosyal-yeniden-kümelenme* oluşmadı. Böylece, sanayi devriminden önce Avrupa'da da çok yaygın olan değerler Osmanlı toplumunda çok daha belirgin oluyordu, çünkü Osmanlı İmparatorluğu daha kapitalizm öncesi evreyi tamamlamamıştı.

Kapital birikimi 16. yüzyılda yavaş yavaş başlamış olmakla birlikte, Orta Avrupa'daki gibi sürecin can damarı olan bazı yapıları üretmemişti. Böylece, şehirlerin politik ayrıcalık ve özerklik kazanmalarının eşdeğerleri Osmanlı toplumunda görülmedi. Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal arazinin yaygın ticaretini ve toprak genişletme hareketlerini de görmeyiz. Kendilerine imtiyaz belgeleri verilen köylere ve nesiller boyu topraklarını genişletip, bunu toplumsal hareketlilik için kullanan zengin köylülere rastlandığı daha belgelenmemiştir. Avrupa'nın 14. yüzyıl siyasi sisteminin temelini "eşraf" belirler, bu gelişme Osmanlı İmparatorluğu'nda çok daha sınırlıdır.

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu bazen çok köklü olan kapitalizmin davranışsal sonuçlarından yoksun kaldı.

Kadınların toplumdaki yeri üzerinde kurulmuş olan Türk cemaatçi tutuculuğu, aşırı-Batılılaşma eleştiricileri ile birlikte geliyordu.

Halkın ahlaki çöküntüyü Batılılaşma ile bir tutması da bir rastlantı değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarındaki yeniliğe karşı hareketlerin hepsinde bu ideolojiyi görürüz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ciddi bir tehlike ile karşı karşıya olduğu ortaya çıkınca, İttihat ve Terakki Komitesi'nin kadınlara ilişkin bütün ilerici eğilimleri durdu. Enver Paşa, kızlarını Boğaz'da güneşlenirken gördüğü bir kumandanı, Çanakkale'de, yerinden aldı ve 1917'de hükümetin teşkil ettiği bir komite kadın eteklerinin uygun boyu üzerinde ciddi bir tartışmaya girdi.

Burada tekrar sorabileceğimiz soru, alt sınıfların kültüründe kadınlara karşı olan tutumun neden bu kadar köklü olduğu ve cumhuriyet kurumlarının bütün atılımına rağmen, neden bu kadar yavaş değiştiğidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerine geri dönersek, fetihçi gazilerin çok özel bir yapı içinde örgütlendiklerini görürüz.

Osmanlı toplumunun birçok değerinin bu savaşçılar topluluğunun törelerine bağlanması gerekir. Bu grupların kadınlara karşı olan tutumu, kadınlarla serbest ilişkilerin gizli olarak savaşmanın üzerinde yıkıcı bir etkisi olduğu şüphesine dayanır. Böylece, ilk zamanlarda yeniçerilerin evlenmeleri yasaklanmıştı.

Modernleşme taraftarlarının Batılılaşmaya karşı olan tutumlarında sınıf kökeni bağımsız değişken olarak önem kazanır, memur kökeni insanları *devleti kurtarmaya* yöneltir, alt sınıf kökeni de bir çeşit cemaatçi popülizmi harekete geçirir.

Aslında karşı koymanın başlaması Balkan Savaşı'na dek uzanır. Bu değişikliği getiren, Batı'yı düşman olarak görme gereği idi; ikincisi, toplumsal ve askeri seferberlik için bir kez daha halkın köklerine baş vurmak gereği; üçüncüsü ise Jön Türklerin taşra "çevre" kökeni idi.

Burada göstermeye çalıştığım, modernleşmeye engel olan ve "dini" olarak adlandırılan etkenlerin bazen tamamen dini olmayan ve dinin arkasına gizlenen yapısal etkenler olarak ortaya çıktığıdır. Osmanlı sosyal yapısındaki savaşçı grupların değerleri, toplumun merkezi olarak mahalle, yeniden üleştirici ahlak ve siyasi sınıfın servet üzerindeki kısmi tekeli, bu durumda, tutuculuğun kaynağıdır.

Sendromun tarihsel boyutu, Osmanlı toplumunun yeniden üleştirme yanı ve Osmanlı kültürünün ikiye bölünmüş yapısıdır. Bu yapıyı birleştiren temel, gazilerin savaşçı eylemleridir. ... Alt sınıfların yaşamındaki cemaat duygusu, bir mozaik oluşturulan parçacıkların tümüdür. Alt sınıf kültürü, pazara dayanan bir ekonomiyi ve bireysel tüketimi geleneksel yapıya büyük bir tehdit saydı ve böyle saymakta haklı da görülebilir. Alt sınıf kültürü kadınların bağımsızlaşmasına aynı nedenlerle karşı koydu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, cemaat, devletin yapmadığı birçok görevi yerine getirdiği için olağanüstü bir önem taşır. İmparatorluğun iktisadi durumunun kötüleşmesiyle cemaat daha da önem kazandı. Tek tutanak bu noktadaydı.

Gene insançı Tefik Fikret'e karşı çıkan tepki aynı kökenlidir. Daha değişmiş şekliyle Bihruz aleyhtarı tutum, 1960'lara kadar Türkiye'de sosyalizm aleyhtarlığında gözükür.

Modernleştiriciler hiçbir zaman Bihruz sendromunu salt araç olarak kullanmazlar ve farkına varmadan ondan etkilenirler. Böylece, Türk milliyetçiliğinin bir kökünü de burada aramak gerekir. Bugünkü Batı aleyhtarı şovenizmimizi de burada aramalıyız.

En son olarak, Bihruz Bey sendromunun tamamen olumlu yönleri olduğunu da söyleyebiliriz. Türkiye milli bağımsızlığını ona dayanarak elde etmiştir.

19. YÜZYILDA DüşüNCE AKIMLARI VE OSMANLI DEVLETİ

Farabi, *el-Medinetl-Fazıla* (Faziletli şehir) adındaki yapıtında açık olarak Platon'un düşüncesini İslam düşüncesiyle denkleştirmeye çalışmıştı. Platon'un düşüncesi, bu ve diğer kaynaklardan gelerek iki yönüyle Osmanlı İmparatorluğu'na geçmişe benzer. Bunlardan biri, toplumun, tabii olarak üreticiler, askerler, devlet adamları şeklinde l (ya da dörtlü) bir gruplaşmadan teşekkül ettiği ve bunların başına bir "bilge hükümdar" gerektiği fikridir. Diğer, hükümranlığın özünün "adalet" olduğudur. Yalnız, adalet, burada, Kur'an'da geçen öğreti ile bir tutuluyor.

Osmanlılar din ve devleti *tev'em* (ikiz) saymışlardı; fakat yapılan araştırmalar bu ikizlerden "devlet" in Osmanlılar arasında hiçbir İslami devlette kazanmadığı biri önem kazandığını göstermektedir,

Kameralizm, Batı'da "aydın despotizmi" adı verilen siyasal görüşün siyasal teorisini oluşturuyordu. ... Kameralistlere göre güçlü bir devlet, aynı zamanda güçlü ve problemsiz bir orta sınıfa dayanan bir devlettir. Devletin bu açıdan görevi tebaaya eğitim ve ticareti kolaylaştırmak, onları koruyarak birer "retici" haline getirmek ve bu yolla elde edilen vergilerden yeni tipte bir orduyu, bürokrasiyi ve genel olarak devlet kurumlarını güçlendirmektir.

şinasi, Batı düşüncesinin derinliklerini anlayabilmiş ve o düşüncenin laikliğini kavrayabilmiş ilk düşünür olarak karşımıza çıkar.

Geleneksel Osmanlı kültürü peder-evlat, hoca-talebe, pir-mürit, padişah-kul gibi bir kişiye bağlılıkta toplanan ilişkiler üzerine kuruluydu.

1865'e doğru şekillenen Yeni Osmanlılar hareketi esas itibariyle Tanzimat'ın Reşit Paşa'dan sonraki uygulayıcıları Ali ve Fuad Paşalara karşı bir başkaldırma olarak belirmiştir.

Tebaaya "aşın" bir hürriyet vermek söz konusu olamazdı, zira ana hedef "devlet" i kurtarmaktı. Yeni Osmanlılar bu tutuma karşı koyarak "hürriyet" istiyor ve bunun anayasaya dayalı bir parlamento ile sağlanacağını düşünüyorlardı.

Islahat fermanı (1856), Tanzimat'ın uygulanmasının önemli bir kademesini oluşturmuştu. ... Yeni Osmanlıların görüşü, Islahat Fermanı'nın iktisadi emperyalizmi pekiştiren bir belge olduğu merkezindeydi. ... Yeni Osmanlılar Ali ve Fuad Paşaların Avrupa'yı kültür konularında taklit etmelerine karşı çıkıyorlardı. Onlara göre Tanzimat, bir kültür taklitçiliği olduğu için, kültür planında kısır kalmış, Müslüman topluluğunu temelinden sarsmıştı. Bundan dolayı, Yeni Osmanlılar demokratik anlayışlarını şeriattan alacakları ilkeler üzerine kurmak istemişlerdir. ...

Yeni Osmanlılara göre Tanzimat'ın dayandığı bir temel felsefe, ahlaki değerlerin kökünü oluşturacak bir zemin yoktu. Yeni Osmanlılar bu boşluğu doldurmak için İslam felsefesinden yararlanmayı teklif ediyorlardı.

19. yüzyılda bu zorunlulukların bir sonucu olarak din, Osmanlı İmparatorluğu'nda eski kisvesini kaybederek bir "ideolojik" eksen kazandı ve kitlelerin katılmasıyla ilgili yönü her zamankinden daha önemli olmaya başladı.

Sosyolog Gellner'e göre, çağdaş merkezîyetçi devletin bu merkezîyetçiliği sağlamaya çalışmasının yollarından biri, mahalli kültürlerin yerine "millî" kültürler geliştirme isteği olmuştur. Bu da çok zaman yeni bir millî eğitim ve onunla paralel çalışan bir kültür sisteminin ortaya çıkarılmasıyla sağlanmaya çalışılmıştır.

Yeni Osmanlılar hareketi genellikle bir bütün olarak incelenir. Oysa hareketin içinde en aşağı üç ayrı eksen bulmak mümkündür. Şinasi'nin kompleksiz Batıcılığı, Namık Kemal gibi en geniş oranda parlamentolu bir idareden faydalanmak isteyenler ve parlamenter demokrasiyi bir çeşit insan tabiatına aykırı "oyun" olarak değerlendiren Ali Suavi gibi kişiler. Bu tutumun da zamanımıza kadar devam ettiğini söyleyebiliriz.

Yeni Osmanlıların "hürriyet" konusundaki bu ayrılıkları, 'terakki' konusundaki fikir birlikleri dolayısıyla çok ortaya konmamıştır. ... İki grup da "terakki"yi, bir üretim- fabrika - iktisadi güç - askeri güç - zaman Batı'yı (bütün ülkeleri) "bastırma" süreci olarak değerlendirmişlerdi. Her iki grup da, Batı'nın endüstri medeniyetinin "bastırıcı" bir güç olması dışında, özerk, ona hakim olunmaması prensibine dayalı bir *sivil toplum* da yaratmış olduğunun nispeten çok az farkındaydı. Oysa Batı, "hürriyet" kavramının gelişmesi, geniş oranda "kamu" ile "özel" in ayrılması, "kamu" nun yanında insanlara hareket serbestisini artıran bir "mahfuz bölge" yaratması ve kamunun Allah'a dayandırılan otoritesinin bu kökten arınmasıyla ilgiliydi.

1870-76 yıllarında, Yeni Osmanlıların liberal ideolojisine nispetle çok daha şekilsiz fakat uzun vadede ağırlığı inkar edilemeyecek olan bir fikir hareketi İstanbul'da ve genellikle Osmanlı İmparatorluğunda şekilleniyordu. Tunaya'ya göre bu harekete "İslamcılık" demek doğru olur.

İlk işaretlerinden biri Nakşibendi şeyhinin padişah aleyhinde bir komplo olarak hazırladığı ve öncülüğünü yaptığı bir karşı koyma hareketidir (1859 Kuleli Vakası).

İslamcılığın fikirlerinin odak noktası, Osmanlıların Tanzimat'la birlikte kültür benliklerini kaybetmeye başladıklarıydı. Bunun karşısına geçmekte en uygun yol, Tanzimat'ın gizli olarak inkar ettiği "şeriatın değerleri"ni tekrar Osmanlı toplumuna getirmektir.

1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa bir anayasanın yazılması ve bir parlamentolu rejimin kurulması için çalışmalara başlandı. ... Parlamento 19 Mart 1877'de açıldı ve 13 Şubat 1878'de Abdülhamid tarafından dağıtıldı.

II. Abdülhamid zamanında kurumları ıslah politikasının yanında Panislamizm adı verilen, fakat çok zaman yanlış bir şekilde değerlendirilen bir politikanın geliştirildiğini görüyoruz. ... Abdülhamid, kendi devrinden önce şekillenmeye başlayan "İslamcılık" hareketlerini hem iç ve hem de dış politikasında kullanmıştır.

Darwin'in 1865'de yayınladığı *The Origin of Species* (Türlerin Kökeni) adındaki kitabı Batının fikir tarihinde bir hadise yaratmıştı. ... Bu tip ırkçı Darwinizmin uzantılarından biri, 1870'den sonra Avrupa'da kristalleşmeye başlayan "Pan" milliyetçilikleriydi. Pan hareketlerinin çıkış noktası, o zamana kadar parçaları yeryüzüne dağılmış sayılan, Slavlar ve Almanlar gibi, "kalıcı" bir milletin parçalarının yeni bir devlet halinde birleştirilmesinin tabii ve karşısına geçilmez bir eğilim olduğu idi. ... 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin çıkmasında Panslav görüşü önemli derecede etkili olmuştu. II. Abdülhamid'in Panislamizm'ini daha önce Avrupa'da beliren Pan ideolojilerine karşı bir tepki olarak kabul edebiliriz. ... Padişah, emperyalizmin güç kazandığı bir devirde, böyle bir savunma yolu bulmuştu.

Yasaklara rağmen "milliyetçilik" adını verdiğimiz akımın başlangıçları da II. Abdülhamid devrinde ortaya çıkmıştır.

Batı Avrupa'da 19. yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan Batı milliyetçiliğinin kuramcıları, her "millet" in kendi "devlet" ine sahip olması gerektiği fikriyle taraftar toplamaya çalışmışlardı. Muhtelif etnik dil ve din gruplarından teşekkül ettiği için Osmanlı İmparatorluğunun bu ideale yaklaşması söz konusu olamazdı. Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan karışımın devam etmesini ve her grubun ayrı bir devleti olamayacağına göre hepsinin Osmanlı devletine bağlanması fikrine dayanan "Osmanlılık" idealini ortaya atmıştı. ... 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rumeli'deki Osmanlı topraklarının çok azalmasıyla ilk defa olarak Arap ve Müslüman unsur eskisine nazaran daha çok ağırlık kazanıyordu. Milliyet bağının yerine Müslümanlığın geçebileceği fikri o zaman güç kazanmaya başlamıştır.

Çok "millet"li imparatorlukta "Türk", o zamanlar, pek de itibar gören bir kelime değildi. Daha çok "geri kalmış" ya da "göçebe" anlamında kullanılıyordu.

Padişah, bir edebi "audience" in bu tabii oluşumunun uzun vadede, dilin kimlik oluşturucu rolünü ön plana alacağını kestirememişti. Bundan dolayı kendisini "Türk" saydığı halde, aynı zamanda İmparatorluğu kurtarmak için, bir zamanlar Arapça'yı resmi dil haline getirmeyi düşündüğünü biliyoruz.

1883'ten itibaren Kırım'da, Bahçesaray'da çıkardığı *Tercüman* gazetesinde Gaspıralı İsmail Bey bu eğilime yeni bir boyut kazandırmıştı. Gaspıralı, Rusya Müslümanlarının ve Türklerin birleşmesi fikrini "dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla ilan ediyordu. Gaspıralı bu uğurda İslami bağların bir harç olarak kullanılabileceğine kani idi. ... Gaspıralı'nın diğer etkilerinden birinin müspet bilimleri eğitime hakim kılma isteğinde görüldüğü söylenebilir.

Ne var ki, bu sırada Avrupa'da da, genel eğilim, "hürriyet" lehinde değildi. Fransa'da 1890'larda, bilhassa, 1870'den beri, Üçüncü Cumhuriyet'te ortaya çıkan skandallar birçok düşünürü parlamenter demokrasiden soğutmuştu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, önce *İttihad-ı Osmani* adıyla Mayıs 1889'da Askeri Tıbbiye'de kuruldu. 1894'te İttihat ve Terakki adını almıştır.

1905'e kadar cemiyet, kendini Namık Kemal' in "hürriyet" fikirlerinin varisi olarak gösterirken oldukça düzensiz bir çalışma yapmış, Avrupa'ya kaçan idarecilerinin bir kısmının 1897 yılında

padişahla işbirliğini kabul etmesi örgülü çok zayıflatmıştır. Cemiyet, 1905'ten sonra çok daha disiplinli bir şekilde çalışan ve Dr. Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım'ın hakim oldukları bir grup haline gelmiştir.

Cemiyetin fikri kökleri arandığında Askeri Tıbbiye'de 19. yüzyıl biyolojik materyalizminin etkisini görürüz. ... Açıkça görülüyor ki Batıların başarılarının sebebi organizasyon, disiplin ve kimliklerini belirtecek bir ideolojik odak noktasının varlığı idi. Bundan dolayıdır ki, 1906'dan sonra İttihat ve Terakki içinde şekillenen Şakir-Nazım grubu Türkçülüğe, parti örgütlenmesine ve askeri örgütlere daha çok önem vermeye başladı. ... 1908 başarısının fiili mimarları olan, zaten Rumeli'de gözlemledikleri devletin batışından tedirgin olmuş subayların gruba katılmaları bu şekilde temin edildi.

II. Abdülhamid aleyhindeki girişimlerde bir "hürriyet" teorisine sahip olan, bir dereceye kadar Prens Sabahaddin'dir. Prens Sabahaddin, İttihat ve Terakki'nin kurucuları gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma noktasından hareket ediyordu; fakat ona göre İmparatorluğun zaafını meydana getiren, bir tür "hürriyetsizlik"ti. Her şeyin devlete bağlı olarak, devletin izniyle ya da devletin baskısıyla yapıldığı bir ülkede kişilerin kişisel yeteneklerini göstermesi mümkün değildi. ... Yapılması gereken, Türkleri memuriyet tutkusundan kurtarmak, kabiliyetlerinin gelişmesini sağlamak ve İmparatorluğun içindeki alt din ve kültür gruplarına kendi kimliklerini geliştirecek siyasi imkanları tanımaktı.

Prens Sabahaddin'in bir dereceye kadar *hürriyetçi* sayılabilecek düşünceleri dışında, Jön Türklerin fikirleri milletin "uyandırılması"yla ilgilidir. ... Cumhuriyet devrindeki fikirler bu vurguyu devam ettirmiştir. Cumhuriyetin de ana siyasal kuramı devleti parçalanmaktan kurtarmak ve "kalkınmak" olmuştur.

OSMANLI BAKIŞ AÇISINDAN HÜRRIYET

Marshall Hodgson, Müslüman'ın 15. yüzyıldaki "yekpare" (*seamless*) toplum arayışını, İslami bir kontekt içerisinde şöyle ifade eder: "*Bir anlamda ... (Şiilik) askeri güçlerin (yani devletin) aleyhinde ve onun üzerinde, evrensel bir tasavvufi hiyerarşiden fazla, onun Sufi politik nosyonunu kabul etti; fakat Müslüman vicdanının istediği halkçı eşitlik, adalet, ihtiyacını pratikte tatmin etmediği için erken Ortaçağ Sünni sentezinin siyasi neticesini reddetti... Bu... Şiilliliği, çoğunlukla batını ve daha ziyade kozmoz (kainat) ve içindeki insanoğlunu anlamak için gnostik tip bir yaklaşımın unsurlarını taşıyan ezoterik bir doktrine bağladı: Doğrunun ve güzelin gizli bulunduğu bir kainatta, felaket ve hatadan gizli nihai gerçeğin batını bilgisi ile ancak seçkin ruh (soul) kurtulabilirdi.*"

Modern zamanlarda, tam bir ni-zam-ı İslami'nin en sistematik savunucularının hemen hepsinin Sufi bir geçmişleri bulunması tesadüfi değildir.

Batı toplumları üzerinde iz bırakan feodal çatışmalar ve burjuvazi mücadelelerinin İslam dünyasında benzerleri yoktu. Bu sebeple, Müslümanların, daha fazla bir *hürriyet* geleneğine sahip olduklarını iddia etmeleri kısmen -fakat sadece kısmen- doğrudur. ... Magna Carta ile, erken dönem Hıristiyan fikirlerinde görülen kolektif gaye ortadan kalkar ve yerini, Müslüman siyaset yazarlarının genellikle çıkarıcı bir egoizm olarak gördükleri "servetin kontrolü" ile ilgili konular alır.

Hürriyetin kolektivist tanımından uzak ikinci bir kademesi, burjuvazinin kendi görüşlerini empoze etmesi aşamasında kazanılır: Ferdietçilik, artık zaruri olarak siyasi hürriyetle birleştirilir. Bu iki kademeye, İslam toplumlarında tesadüf edilemiyor; bunlarla ilgili hürriyet kavramları modern Müslümanlar tarafından sistemli bir şekilde kötülenir.

Namık Kemal örneğinde, tasavvufun, onun hürriyet fikrini şekillendiren kaynaklardan biri olduğunu biliyoruz.

Mayıs 1876'da bir grup Osmanlı paşası, 1861'den beri saltanat süren Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdi. ... Türkiye'nin modernleşmesinde anahtar bir tarih olan 1876 yılı, Osmanlı tarihinin uzun geçmişinde merkezi bir dönüm noktasını, yani Osmanlı siyasi sistemini destekleyen meşruiyeti ve bu sistem içinde bile sezilebilen kurumlaşmış protesto güçlerini akla getirir.

Diğer Ortadoğu ülkelerinden daha fazla kurumlaşma gösteren ve bu ülkenin bir dizi kendi kendisini sınamadan başarıyla çıkmasına imkan veren Türk tarihinde halkçı, eşitlikçi, demokratik bir nesil sürekli var olmuştur. Türk halkının bütün kesimlerinin politikayı kendilerine ait bir saha olarak görmeyi sürdürmüş olmalarındaki ısrar, bu demokrasinin muhtevasının sadece bir yönüdür.

Türkiye'nin 1876'dan beri maruz kaldığı bir dizi askeri müdahalenin, şimdiye kadar sürekli bir askeri rejimin oluşmasıyla sonuçlanmaması dikkate değer.

Osmanlı devletinin temelinde, zengin bir dini gruplar mozaiğini, aşiret birliklerini, etnik unsurları ve müreffeh (veya yarı müreffeh) şehirleri yekpare bir çatı altında teşkilatlandırmaya muvaffak olan bir merkez bulunmaktadır. Osmanlı memurları, Osmanlılardan önce yaşamış olan Müslüman imparatorlukların başaramadıkları bu sentezi başarmış olmakla iftihar ederlerdi. Bu gurur, devletin Müslüman niteliği kadar, Osmanlı devletinin karakteristik bir özelliği olan merkezi mekanizmadan kaynaklanıyordu. ... Klasik Osmanlı siyasi teorisinde din ve devletin birbirinin ikizleri olarak tasvir edildiği, ancak şüphesiz bunlardan devletin daha fazla eşit olduğu görülebilir.

Bu siyasi düzenlemelerin en ilgi çekici yönlerinden biri, taşra eşrafı ve aşiret reislerine karşı benimsenen tavidir. Bu tavır, söz konusu önderlerin mahalli nüfuzlarını, hayatın bir gerçeği, bir veri olarak onaylamıştı; fakat her ne zaman fırsat bulduysa, merkezden atanan memurlarla onların nüfuzlarını kırmaya çalışmıştı. Timar sistemi, imparatorluğun genişleme döneminde, merkezin taşra üzerindeki bu tür bir denetimine imkan verdi.

Osmanlı memurları... devletin zaafından faydalanarak ele geçirilen imtiyazları sık sık geçersiz hale getirdiler. ... Osmanlı devleti, krallık mülkleri, eyaletler, imtiyazlı şehirler ve topluluklar, üniversiteler ve yüksek rütbeli memur grupları gibi Batı'da var olan hükmi grupların gelişmesine katıyen izin vermedi.

Sultan devlet mekanizmasının zirvesi idi. ... Geçmişe baktığımızda, sultanın meşruiyetinin kendi kişiliğinden değil, aksine hanedanın sembolik gücünden kaynaklandığını görebiliriz. Sultanlar, şahıs olarak oldukça savunmasız idiler ve çoğu kez gayri memnun zümreler tarafından tahttan indirilmekteydiler. Bununla beraber, bu topluluklar, hanedanın bizatihi kendisini korumada titizdiler.

Kötülük, İslam'ın koyduğu normlara uymama olarak tanımlanır; ne var ki, İslam toplumu, aynı zamanda siyasi bir topluluk olarak da tanımlandığı için iyiliği gözetme ilkesi, siyasi alanda da geçerliydi. "İyiliği gözetme ilkesi'nin bir uygulama sahası, hisbe kurumunda görülebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda *İhtisap Ağası* memuriyeti şeklinde karşımıza çıkan bu İslami kurumun sorumlusu *muhtesib*'di.

"Subaşı tarafından atanan ve kadının kontrolünde iç ticaret ve çarşılardan sorumlu olan bir memur, her büyüklükteki şehirde bulunurdu. İlk önceleri sadece sük'un şefi olarak bilinirdi. Sonradan hisbeden sorumlu memur anlamında daha dini bir terim olan muhtesib unvanı kullanıldı. Bu memur, teoride kamu ahlakıyla, kadınların ve gayrimüslimlerin tavırları, dini yükümlülüklerle ve mesleki ahlak kurallarıyla ilgili her meseleye müdahalede bulunarak iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmekle görevliydi."

Ayakanmaların örgütlenmesini mümkün kılan şey, yeniçerilerin kendilerinin bir parçası olan "çarşı" ahalisini işe karıştırmalarından başka, onların -modern zamanlarda olduğu gibi- kışlarında hapsedilmemiş olmalarıdır. O zaman, isyanın biri askeri, diğeri sivil iki boyutu olduğu ve her ikisinin birbirinin peşi sıra çalışmasının gerekli olduğu fark edilir.

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında ilgasından sonra, halk isyanları taleplerini destekleyecek güç temelinden mahrum kalmıştı.

Osmanlı geleneğini sürdüren model tek idi. Siviller şikayet eder (şimdi gazete makaleleri vasıtasıyla), din adamları onların protestolarına haklılık sağlarlar ve camilerde cuma vaazlarıyla hoşnutsuzluğu yayarlar ve askerler de rejimi devirmek için gerekli gücü elde ederlerdi.

Yeni Osmanlıların liderlerinden Hem Namık Kemal ve hem de Ali Suavi, parlamenter yönetim ve Osmanlı Anayasası için Şeriat'ın felsefi bir temel sağladığına inanıyorlardı. ... Kemal ile Suavi arasındaki fikir ayrılığı, meşrutî bir sistemde İslam'ın oynayacağı role dair farklılıklardan değil, topluma değişik açılardan bakmaktan kaynaklanıyordu.

Şeriat üzerinde üstün-körü bir şekilde uyuşmakla birlikte, Namık Kemal ve Ali Suavi, daha derin bir düzeyde bir birlerinden ayrılıyorlardı.

1890'lı yıllarda Hamidi sistem altında en iyi eğitimi almış kişiler, kendilerinin "bilgi sınıfı"nı oluşturduklarını sezmeye başlayan askerlerdi. ... Takip edilmesi gereken artık iyiliğe dair dini ideal değil, bilim aracılığıyla toplumun korunmasına yönelik laik ilke idi. Atatürk, sonradan bu meşruiyet fikrini devralmıştı.

1870 yılında çoğunluğun "Allahsız" olarak bildikleri Sadrazam Ali Paşa'nın cenaze töreninde cemaatten merhumun günahlarının affı için dua etmeleri istenildiğinde, hiç kimsenin ağzından tek kelime çıkmamıştı.

Halk tecrübesinin, şahsi hakların korunmasına yönelik bir hürriyetin çevresinde değil, ama toplumun işleyişinin istenilen tarzda tutulmasıyla ilgili *kolektivistik bir hürriyet anlayışı* etrafında odaklaştırıldığı bir kez daha vurgulanması gerekiyor.

“MECELLE”NİN KAYNAKLARI ÜZERİNE AÇIKLAYICI NOTLAR

Türk adli modernizasyonunun üç büyük unsuru şunlardır: 1) Osmanlı ticaret mahkemelerinin doğuşuna yol açan etkilerin belirliliği, 2) Yeni ceza hukuku sistemini hedefleyen farklı güçler, 3) Mecelle'nin ortaya çıkarılması ile sonuçlanan eğitim.

Habercisi "karma mahkemeler" olan Osmanlı ticaret mahkemeleri, kısmen değişen ticaret dünyasının Osmanlı toplumuna yansımaları, kısmen de başkentteki Avrupalı diplomatların baskıları sonucu kuruldu. Mecelle yabancı müdahalesi, yerli reformist eğilimler ve Osmanlı muhafazakar reaksiyonu arasındaki çatışmanın ürünüyken, ceza kanunu yabancı baskıların çok daha dolaylı ve dahili reformların nihai sonucuydu.

Avrupa ile ticaretin artmasıyla yerleşmeye başlayan ticari tartışmaları şeriat haricinde çözmeyi amaçlayan metotlar ortaya çıktı.

20 Mayıs 1850'de, İstanbul Liman Reisliği bünyesinde karma bir deniz ticaret mahkemesi kuruldu; ve nihayet 28 Temmuz 1850'de Osmanlı Ticaret Kanunu ilan edildi.

Osmanlı İmparatorluğunda reform çabalarının en temel özelliği, yeniçeriler, ayanlar (mahalli paşalar) ve ulema gibi gruplar ve iktidar merkezlerinin zararına devletin merkezi gücünün artırılması olmuştu. ... Sultanın isteği üzerine hükümdara itaati emreden 25 hadisin derlenmesi, II. Mahmud'un siyaset teorisine tek ama çok önemli bir katkısı olarak görünüyordu.

Devletin dizginleri, "Aydınlanmanın Veziri" Mustafa Reşit Paşa liderliğindeki Babıali bürokratları tarafından tevarüs edildi.

Reşit Paşa, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun kaleme alınmasında oynadığı aktif rolle, Osmanlı kamu hukukunun atlama taşı oldu. ... 3 Kasım 1839'da yarı-anayasal carta'nın ilanı, örfi hukukun zaferini teşkil ediyordu.

Reşit Paşa, daha Hattın ilanından iki yıl önce, 1837'de şahsilikten uzak bir kanun yapma biriminin oluşturulması için uğraşmıştı. Sultanı, yeni idari ve hukuki düzenlemelerin hazırlanmasıyla görevli bir üst meclisin, *Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye*'nin kurulması için ikna etmişti. Hatt'ın hükümlerinin şeriatın dışında olması, ulemanın ayaklarını yerden kestiği tek yönü değildi. Bunlardan birisi, Hatt'ın ilanı ile kadıların mahalli idari yetkilerinden tedricen mahrum bırakılmalarıydı. İkinci olarak, Hatt'ın ilanından sonra, o zamana kadar mevcut olmayan güçlü kurumsal yapılar üzerine bina edilen bir gelişme ortaya çıktı. Bu gelişme, ceza davalarında şeriat dışında yer alan mahkemelerden oluşan adli bir teşkilatın kurulmasıydı.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda, bütün tebaanın "hayat, mülkiyet ve şeref" haklarının dokunulmazlığının sağlandığı, resmen ilan edilmişti. ... Hatt'ın ilanından 6 ay sonra, (3 Mayıs 1840) bir ceza kanunu ilan edildi. Ceza kanununun sonuç bölümünde, sadece Osmanlı devletinin kamu görevlilerine değil, hukukun genellik ilkesi uyarınca, bütün bireylere tatbik edileceği bildiriliyordu.

Buna ilave olarak, ceza kanununun ilanı ile birlikte yüksek meclisin fonksiyonlarını, ceza davalarında temyiz mercii görevi yapması fonksiyonunun eklenmesiyle İslam hukukunda olmayan bir kavram, "temyiz" de hukuk dünyasına kazandırılmış oluyordu.

Kırım Harbi'ndeki müttefiklerden gelen baskılarla, Yeni Meclis, reformlar yerine Hıristiyan tebaanın taleplerinin karşılanmasına ve İmparatorluk sınırları içindeki yabancılarla ilgili kayıtlamaların yumuşatılmasına öncelik verdi. Mahkemelerde gayri Müslimlerin şahitliklerinin kabul edileceği sözü, 18 Şubat 1856'da ilan edilen Hatt-ı Hümayun'la yerine getirildi.

1866'da Osmanlı imparatorluğu ciddi bir krizle sarsıldı. ... Girit Adası'nda bir isyan patlak verdi ve Osmanlı ordusunun müdahalesine rağmen isyan bastırılmadı. Osmanlı yönetiminin bu tip mahalli ayaklanmalarla bile başa çıkamadığı gerçeği, Balkanlar'daki sınırlara yakın nüfusun asayişini bozdu ve tekrar İmparatorluğun kaderini tayin eden bir mesele haline geldi. İmparatorluğun hayatiyetiyle samimi olarak alakadar olan veya onun kemiklerini bir an önce gömmeye çalışan büyük devletler benzer tavsiyelerle üzerine çullandılar. Talepleri, 1856 Islahat Fermanı ile Hıristiyan tebaaya verilen hakların şimdi hayata geçirilmesiydi.

İleriye doğru adım, yani kanunun tamamlanması, bu kanuna ilave olarak Fransız Medeni Kanunundaki sözleşme ve mükellefiyetler ile ilgili kısımların da iktibas edilmesi manasına geliyordu.

TÜRKİYE'DE İLETİŞİMİN MODERNLEŞMESİNİN ERKEN BİR SAFHASI ÜZERİNE BAZI NOTLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda iki farklı kültürel dünya bir biriyle fazla ilişki kurmadan yan yana yaşıyordu. Bunlardan biri, kısmen sözlü olarak nakledilmiş edebi geleneklerin dünyası, folk kültür dünyası hikayeler, epikler ve yaygınca okunan popüler şiirdi. İkincisi, "yüksek" kültür dünyası, ilkinden hemen hemen Çin seddiyle ayrılmıştı. Divan edebiyatı diye adlandırılan ikincisinin kalitesi yükseltilmiş atmosferinde, iletişim araçları, ulemanın nispeten ufak bir grubu, merkezi idarenin "bölümlerinin" yüksek kademeli memurları (*Hacegan*) ve birkaç tane de hiçbir yere bağlı olmayan "hommes de lettres" tarafından kontrol edildi.

Bu süreç Türk edebiyatı hakkında ilk kapsamlı Batılı çalışmanın yazarı olan İtalyan Toderini tarafından aşağıdaki sözlerle ifade edildi:

"Hukuk adamları önce Türk akademilerinde bir çalışma sürecinden geçmedikçe hiçbir göreve erişemezler. Müderrislik makamını doldurduktan ... o zaman Naiblik, Mollalık ya da Kadılık ... bu önceden düzenlenmiş prosedürle yargının çeşitli basamaklarını başarıyla çıkabilir ... sonunda en yüksek müftülük rütbesine ulaşır.

Fakat bir nevi kalıtımsal olan görevler sık sık bahsettiğimiz yargı derecelerini kendilerine ihsan olunmuş olan şahsi iltimaslar yoluyla başarıyla adayın Dürrizade, Pirizade, Damadzade ve diğer bir çokları gibi soylu ve zengin ulema aileleri arasında dağıtıldı. Onlar yine de kendilerinin bütün aşamaları başarıyla geçtiklerine dair diplomalar edinmek mecburiyetindeydiler. Bir süre önce uygulanmaya başlayan bu yolsuzluk yetenekli insanları fakirlik içinde şevksiz ve tembellik içinde dalkavuk yaparak Türk Edebiyatının en büyük önyargısını oluşturuyor."

Hem Divan Edebiyatı hem de Kitabet-i Resmîye'nin bu en önemli unsuru esoteric (batını/gizli) gelenektir.

Gerçi edebi fantezilerin katkısız bir modası da kendi kendine belli bir edebi esoterizm üretebilirdi, fakat dili süslemek tutkusuyla sadece dolaylı olarak ilişkide olan diğer pek çok unsur da, bu belli bir zümreye ait oluştaki o kalın kabuğun yaratılmasına yardımcı oldu.

Bu şartlar altında, Hz. Muhammed'e atfedilen "ilim Çin'de bile olsa arayınız" hadisinin öğrenmeye yönelik İslami ve Osmanlı tutumlarını belirlediği şeklindeki ortak inancın bir tadilat gerektirdiği görülmektedir. ... Farabi Platon'un *Kanunlar*'ına (Laws) yazdığı Özet'inin giriş kısmında ilimleri halka göstermediği ve açıklamadığı için Platon'u över.

Resmi yazışmalarda kullanılan Türkçe'nin güçlüğünü "avam"ın dönemin kanunlarıyla ilgilenir hale gelmelerini önlemek arzusuna bağladı. Gerçekten de, hem ulema hem de kalem erbabı arasında kitlelerin anlayışları dışında kalan konulara burunlarını sokabilecekleri gibi bir korku olduğu doğrudur.

İlk Türk matbaası kurulduğu zaman karşılaştığı muhalefet, nahiv (sentaks), tarih ve askeri manevra gibi laik bilimler üzerine kitaplar basılacağı gerçeğinden daha çok, kitap dolaşımındaki artışa ulemanın itirazları yüzündendi.

Münevver devlet adamı Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında imparatorlukta teşebbüs edilen modernleşmenin ilk önemli safhasında, bu manada İbrahim Paşa tarafından yapılan en önemli hareket, Müteferrika'ya verdiği ve matbaanın kurulmasıyla sonuçlanan destek oldu. Bu gayrete paralel olan diğer bir şey, süslü bir üslup kullanmaktan kaçınmalarına dair İbrahim Paşa'nın zamanın vakanüvislerine verdiği talimatlardı. Yine aynı türden bir şey de, Türkçe'si bulunmayan İslam klasiklerinin tercümeleri için oluşturulan bir programa İbrahim Paşa'nın himayesidir.

İbrahim Paşa'nın bu çabaları kendisinin de öldürüldüğü genel ayaklanmalar sonrası aksi bir sonuca ulaştıysa da, dili sadeleştirme hareketi, İslam klasiklerini daha yaygın bulunabilir kılma teşebbüsleri ve artan sayıda insana edebi beceriler kazandırma hamlesi buradan itibaren giderek artan bir hız kazanacaktı.

Matbaa İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra yaklaşık olarak 10 yıllık bir süre (1742) kapalı kaldı.

1729 ile 1830 arasında Türkiye'de basılan çalışmaların yüzde yirmisinin sözlükler, gramer kitapları ve nahiv çalışmalarından ibaret olması güçlkle bir tesadüf eseri olarak görülebilir.

Yine bu sıralarda (erken 19.yüzyıl)dır ki, dili sadeleştirmek için yapılan şahsi gayretlerle devlet politikası arasında tekrar bir irtibat sağlanması başarıldı. Bu birleşme için uygun fırsat propaganda amacıyla oluşturulan ilk Osmanlıca metnin basılması oldu. Tebaasının hiçbir şekilde yararına olmayan yeniçerileri yıkmak için birleştirici faaliyetlerle uğraşmaya mecbur kalan Sultan II. Mahmut, hükümdarlığının oldukça erken dönemlerinde, reformlarını savunacak yayınlar yoluyla mümkün olduğu kadar fazla sayıda tebaasına doğrudan yardım isteğinde bulunmaya karar vermiş görünüyor. Böylece dönemin seyyahı Mac Farlane'den öğreniyoruz ki Vakınevvis Esad Efendi tarafından verilen yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına ilişkin izahat, *Uss-u Zafer*, "genel dağıtım için planlanmıştı" ve reformlara karşı güzel duyguları teşvik etmeye niyetliydi.

Bu toplulukta Osmanlıca'nın sadeleştirilmesiyle ilgili yer alan en erken tartışmalar Kafkasyalı Müslüman yazar Feth-Ali Ahundzade'nin bir önerisinin sonuçlarıydı. Feth-Ali Rus kültürel etkilerinden nasibini almış biri olarak daha 1857 kadar erken bir tarihte Arap alfabesinin bir

reforma ihtiyaç gösterdiğini ortaya atmıştı. ... Ahundzade Arap alfabesinin terk edilmesi ve yerine Latin alfabesinin getirilmesini önerecek kadar ileri gitti.

1869'da Arap alfabesinin bırakılması meselesi yeniden alevlendiği zaman, dil reformunun bu daha teknik yönüne Namık Kemal tarafından da dikkat gösterildi.

Deutsch'un argümanının ilk aşaması... "bir halkın birliğinin gerekli vasfı ... bireyler arasındaki iletişimin görece yeterliliğidir."

TÜRKİYE'DE MUHALEFET VE KONTROL

Bir yandan sosyal yapıları Orta Asyalı unsurların izlerini taşıyan, idare etmeye yatkın, sınırlı muhayyilelerinde ameli ve Romalı olan Türklerle, diğer yandan dillerinin incelikleriyle büyülenmiş ve -artık gözden düşmüş bir nitelendirmeyi kullanırsak- dönük Araplarla zaten çok açık bir ikilemin öğelerine sahibiz. Eğer buna açığöz ve siyasi olarak uysal İranlıları da eklersek, onların Batılı olmayan karakterinin yol açtığı aldatıcı benzerliklere rağmen, farklı dünyaları yansıtan üç siyasi kültürle karşı karşıyayız.

Şu halde Ortadoğu türdeş değildir. Fakat, bununla birlikte Türkiye'nin yeni uluslar arasında sayılmasını haklı gösteren bir taraf vardır. Türkiye'nin kendini resmen modernleşme ve Batılaşmaya adanmış tarihten bugüne yüz otuz yıl geçmesine rağmen, süreç beklenilenden çok daha yavaş işlemiştir. Türkiye, "gelişmekte olan ülkelere" özgü kimi siyasi işaretleri hala taşımaktadır.

Bir siyasi "muhalefet", eğer a) mutlak gücü sınırlama, b) gerçek siyasa alternatifleri önerme işlevlerine sahip bir mekanizma olarak belirlenirse, o zaman böyle bir şeyin Osmanlı İmparatorluğunda varolmadığı söylenebilir. ... Mutlakiyetçiliğin aşırılıkları, gerçekte, sultan, yeniçeriler, ulema ve kalemiyye -bürokratlar- arasındaki zorlu güç dengesiyle dizginlenmişti. Kalemiyye 18. ve 19. yüzyıllarda, giderek artan bir önem kazandı. 19. yüzyılın başlangıcında, sultanı yeniçeri ordusunu ilgaya zorlayan ve sonra sultanın kendisiyle giriştikleri güç mücadelesinden zaferle çıkan Osmanlı bürokrasisi, ulemaya itibar etmeyecek kadar güçlenip modernleşme programı üzerinde çalışmaya başladı.

Bürokrasinin bir parçasıyla ittifak kuran, yeni bir tarz içinde teşekkül etmiş entelejensiya, 1876 yılında anayasal bir yönetim kurmayı başarabilmişti. Kanun-i Esasi, daha iki yıl geçmeden, Meclis'i Mebusan'daki eleştiriler yüzünden, II. Abdülhamid tarafından yürürlükten kaldırıldı. Böylece cılız bir muhalefet, daha tomurcuk halindeyken bastırılmış oldu. Bununla birlikte çarpıcı olan, sultanı anayasayı ilana zorlayan Mithat Paşa'nın -düşünceleri gözden geçirildiği zaman- muhalefete Abdülhamid'in baktığı gözle bakmasıydı.

Osmanlı Kanun-i Esasi'si, Jön Türk devrimiyle 1908'de yeniden yürürlüğe kondu. ... Bu fırka, diktatoryal eğilimler sergilemeye başlayınca, Türkiye'de ilk muhalif partinin (Fedakaran-ı Millet Fırkası) meydan okumasına maruz kaldı. ... İttihat ve Terakki, sonunda sıkı-yönetim ilanı ve seçimleri yenilemeyi reddetmekle, kendi diktatörlüğünü kurmuş oldu.

Cumhuriyetin kuruluşuyla 1932 yılları arasındaki muhalefet, ilkinde bir ölçüde vahşi, ikincisinde daha nazik bir şekilde olmak üzere iki kere bastırıldı. İlkinde muhalif parti, *Terakkiperver Fırka*

idi. Doğu vilayetlerinde "'milletin istiklalini tehlikeye sokan" Kürt isyanından, resmen sorumlu tutularak kapatılmıştı. İkincisinde mağdur, dikkate değer bir ilgi ve taraftar topluluğuna mazhar olan *Serbest Fırka* idi.

Marazi bir hiddetle savrulan bölücülük suçlaması, kişiyi bir an, Türkiye'de muhalif eylemlerin meşruiyetinin, tüm meselenin ruhunu oluşturup oluşturmadığı konusunda tereddüde düşürecektir.

Modern Türk siyasetinin tarihi, incelenen muhalefet hareketlerinin tamamının, aynı ithamla suçlandıklarını gösterir.

"Bölücülük"ün, her fırsatta, muhalefeti tasfiye amacıyla, insanlara güvensizliğin kulpu olarak ileri sürülmüş bir gerekçe olduğu söylenebilir; fakat aynı kanalları işleten ve aynı suçlamaları defalarca kullanan bir kinizm, özellikle icat edilmiştir ve bizim incelediğimiz kinizmle sınırlı bir örüntünün anlamıdır.

Halihazırda resmedilen tablo, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi azınlık hakları kavramının bulunmadığını açık bir şekilde ortaya koyar. Söz konusu haklar, Avrupa düşüncesi tesirindeki aydınlar tarafından arada bir gündeme getirilmek istendiyse de sonuç ümitsizdi. ... Ortodoksiden en küçük bir sapmayı hoş görmeyen bir devletin yürüttüğü İslam, sadece tek bir hakikatin bulunduğu fikrini pekiştirmişti.

Diğer taraftan dini azınlıklar, Osmanlı sosyal-yapısının dahili bir parçasıydı. Bunlar millet adını almışlar ve kendi dini önderlerinin yönetimi altında, içişlerinde müstakil cemaatler olarak tanınmışlardı. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam milletiyle yan yana bir Ortodoks milleti, bir Yahudi milleti, bir Katolik milleti ve bir Protestan milleti vardı. Bununla birlikte, çarpıcı olan yön, söz konusu cemaatlerin her birinin, Osmanlı sosyal strüktürünün içine alındıkları ve onunla bütünleştirilmiş oldukları halde, aynı zamanda değişikliklere karşı Osmanlı devleti tarafından korunmuş olmalarıydı.

Yüzyılın başlarında, ömürlerinin on beş yılından fazlasını Londra, Paris ve Cenevre'de Abdülhamid'e muhalefetle geçiren Jön Türklerin hiçbirinin, ister yayınlarda, isterse bilinen mektuplaşmalarında olsun, bir kere bile Marx'a atıfta bulunmayı, Türk siyasi düşünce tarihinin çarpıcı bir özelliğidir. ... Marxizmin Türklere bu kadar tatsız gelmesinin sebeplerine dair bir ipucu, Türkiye'de komünizmin aforoz edildiği dönemlerde, Kemalist yönetimin ileri sürdüğü gerekçelerde bulunabilir. Saldırının dayandığı ana fikir, Marxizmin sınıf çatışması teorisine dayanan zararlı bir doktrin olduğuydu. Özel mülkiyetin tasfiyesi veya üretim alanlarının kamulaştırılması, çok daha az önemli sayılmıştı. Günümüzde telaffuz edilmeye başlanan Marksist tezlere cevap olarak, çoğu kez: a) sosyal sınıflar mevcut değildir ve b) Toplumdaki "bölünmeler"i hareket noktası alan herhangi bir doktrin *ipso facto* (fiilen, sırf bu nedenle) zararlıdır, denilmektedir. Türklerin komünizme yönelik duygularının oldukça kolay bir şekilde tahrik edilmesi, "bölücü" doktrinlere duyulan derin ve yaygın nefret kadar, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin tarihinden gelir.

Türk milliyetçiliği, çoğu durumda milletin bölünebileceği korkusunun ifadesi olmuştu.

Eğer seçkinler ve kitle veya "büyük gelenek" ile "küçük gelenek" arasında yakın bir ikiliği andıran bir şey varsa, onu hiçbir sosyal yapı, Osmanlı İmparatorluğu'ndakinden daha iyi yansıtamaz. Süslü dil ve değerleriyle "yönetici sınıf", diğer tarafta taşranın halka mahsus kültürü ve beraberinde gelen duygulu ve canlı bir dile sahibiz. Gerçekten, modern Türkiye'nin geçirdiği dönüşüm, kabaca "küçük gelenek"i olumlayan öğelerin, daha fazla oranda "büyük gelenek"e nüfuz etmesi şeklinde tanımlanabilir.

Siyasi görüşlerini, aşağı yukarı, küçük toplumun sönük siyasi ideallerini açığa çıkarma girişimi olarak özetleyebileceğimiz ilk Türk "popülistlerinden" biri, Yeni Osmanlıların yol arkadaşlarından olan sarıklı Ali Suavi'dir. Ali Suavi için demokrasi, en iyi şekilde "demokratik merkezîyetçilik" diye adlandırabileceğimiz şeyden ibaretti: "Hakikati" bulmak için halkla istişare, ama "genel irade"nin tezahürüne karşı da tam bir itaat.

Osmanlıda Doğu despotizminin özelliklerine rastlanmasına rağmen, idari düzenlemeler ademi merkezîyetçiydi. Böylece, yaygın kontrol idari düzeyde yansıtılıyordu. Bununla birlikte meselenin öbür tarafında, siyasi ortodoksiden en küçük bir sapmayı bile *fitne* saymak yer alır; *fitne* ihtimaline karşı sürekli bir kuşku Osmanlı devlet adamının tipik vasıflarındandır. Bu şartlar altında dahi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, ilk Osmanlı nizamlarından sapmalara atfedilmiş ve islahat çabaları onları saf hallerine (*kanun-u kadim'e*) döndürmeyi amaçlamıştı.

Sorunun cevabı, Türkiye'deki geniş kitleler açısından bu partilerin ve özellikle Demokrat Parti'nin "muhalefet" partileri olmadığı; bu partilerin asırlardır kırsal alanların rüyalarını teşkil eden, bürokrasinin ve "büyük gelenek"in temsilcilerine karşı verilen mücadelenin motor gücünü oluşturacak ideal bir yönetimin canlı bir örneği olmalarından ileri geliyor gibidir. ... Kırık alanları temsil eden bir parti güç kazandığı zaman, muhalif zümrelere takındığı köklü tahammülsüzlük daha da netleşir.

Akla gelen bir açıklama; anlatılan özellikleriyle devletin toprağın tek sahibi oluşu gibi, hukuki düzenlemelerin birleşiminin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı Avrupa'dan daha dayanıklı bir sistemi ortaya çıkarmasıdır. Sistem o kadar katıydı ki, alternatif sistemler oluşturmaya dönük yaratıcılık, çizgi dışına çıkan bir davranış olarak yükselme şansı bulamadı.

Türkiye'de muhalefetin, sürekli boğazının sıkılmasının yol açtığı en önemli kayıp, sosyal ve iktisadi yaratıcılığın engellenmesi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kendini resmen modernleşmeye hasrettiği tarih olan 1839'dan beri Türkiye'nin yavaş gelişme göstermesinin izahını verecek olan böyle bir çerçevedir.

TÜRKİYE: BİR EKONOMİK KODUN DÖNÜŞÜMÜ

Merkezi değerlerin en etkili -ve büyük bir istekle peşinden koşulan- toplumsal kaldıraçın siyasal iktidar olduğu bir toplum -siyasal iktidarın ekonomiyi sadece devletin piyasa mekanizmasını denetim altında tutması yoluyla doğrudan değil fakat aynı zamanda, işlenebilir toprakların çok büyük bir bölümünün devlet denetimi altında bulunduğu bir sistem- düşünün, Batılı "kapitalist" toplumlarda olduğunun aksine statünün gelirin ilk belirleyicisi olduğu, "prebendal" ödüllerin zenginliğin ana kaynaklarından biri olduğu ancak, bu tip bir zenginliğin sadece devletin tanınması halinde meşru olduğu bir toplum düşünün. Böyle bir toplumda özel mülkiyeti

kalıcılaştırarak tüzel kişilik gibi mekanizmalar son derece sınırlıdır; hukuk, piyasa ilişkilerinin yardımcı olarak değil, esasta ceza hukukundan çıkararak gelişmiştir; memurlar olağanüstü yüksek ücretler almaktadırlar, ama yaşamları boyunca elde ettikleri kazanımlar ölümlerinden sonra müsadere edilmektedir.

Nihayet, bu toplumun iki ana sınıftan -Platoncu "koruyucular" grubu ile "sıradan" yurttaşlar grubundan- oluştuğunu ve toplum ideal olarak bir meritokratik esasa göre işlediğinden hiç kimsenin bu bölünmeyi sorgulamadığını düşünün. ... Adalet, toplum içindeki konumların, geleneksel olarak kendilerine dağıtılmış paylarını ekonomiden almaları halinde gerçekleştirilmiş olmaktadır. Toplumsal piramidin biçimi sorgulanmamaktadır.

Montesquieu'nün de teşhis etmiş olduğu gibi, "Doğu Despotluğu" tipindeki geleneksel bir toplumun "merkez"inin, egemen ile uyrukları arasında herhangi bir özerk aracı gövdenin gelişmesini durdurma yeteneği çok önemlidir.

Bugünün ekonomik sistemini, bu sistemi kapitalizmin özelliklerini giderek artan ölçülerde içermekle birlikte, kapitalizmden çok, geç yeni-patrimonyalizm olarak tanımlamak daha yerinde olacaktır.

Calvinizmin kapitalizmin gelişmesine katkısı kısmi bir örnek olarak verilebilir. Calvinizm sadece bir öğreti olmayıp, bir takım tarikatlar, yani cemaat olarak işleyen gruplar boyunca çalışan bir şeydi. ... Bu görüşe göre, "bir zamanlar, ruh için tehlikeli görülen ... iş yaşamı yeni bir kutsallık kazanmaktadır. Emek sadece ekonomik bir araç değil, tinsel bir amaçtır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özel mülkiyet birçok yoldan denetim altındaydı ve sınırlandırılmıştı. Batılı hukuk düzenlemelerinde görülen türden tam mülkiyet hakkının tanınması Türklere bütünüyle yeni bir ekonomik işlemler alanını açmıştır.

Siyasal iktidar etrafında yapılanmış ve dinsel-etnik birimlerden oluşmuş bir sistemden üretimin ve işlevsel iş bölümünün eski yapı içinde yerleştirildiği bir sisteme geçiş, Türkiye'nin "modernleşme" tarihinde mutlaka merkezi bir konuma sahiptir. Bu boyutu ihmal edenler geçişte içerilen sistematik değişimi anlayamazlar.

Osmanlı devletini niteleyecek kestirme bir terim "mali devlet" olabilir; bununla ifade edilmek istenen, başlıca ekonomik politikanın kırsal ekonomiden vergi alımını azamileştirme çabasından oluştuğu bir devlettir. Ekonomik gelişme, ancak zamanla Türk siyasasının ciddi bir hedefi haline gelmiştir. Bu, örneğin, İngiltere'de olduğu gibi, zenginliğini sürekli gelişen ve akılcılaştıran bir tarımdan elde eden ,bir taşra *gentry*'sine destek vermenin Osmanlı devletindeki yokluğunu vurgulaması ölçüsünde önemlidir. 18. yüzyılda, Türkiye'yle sınır komşusu olan bölgelerde tahıl talebinin artması Osmanlı'daki ayanları hububat üretimiyle uğraşmaya teşvik etmişti. Bu teşvik de, Osmanlı merkezinin denetimindeki bir azalmaya tesadüf etmişti. ... Devlet, Batı'da yaptığı gibi bataklıkları kurutma, yol yapma, otoyolları geliştirme, bir posta sistemi kurma ve ilk ve orta öğretimi yaygınlaştırmak işlerine girişmedi. ... Buna ek olarak devlet üretilen, malların nitelik ve niceliğini, bunların dağılımını ve dış ticaretin bazı yönlerini kontrol ettiği gibi fiyatları da denetlemekteydi.

1830'lara gelindiğinde, Osmanlı bölgesel ayanlarının doğuş halindeki siyasal güçleri devlet tarafından kırılmıştı. ... Daha yalıtılmış bölgelerin çoğunda, iltizam ayrıcalıklarına yatırım yapmak, hala hububat ticareti veya tarımı geliştirme ile ilgilenmekten daha karlıydı. Köylülerin kendileri, "serf" olmamakla birlikte, vergi sıkıştırmasının işleyiş biçimi nedeniyle yeomen çiftçileri haline gelemediler. Nakliyat güçlükleri ve temel toplumsal kurumlardaki farklılıklar nedeniyle, Avrupa'nın hammadde talebinden yararlananlar Balkan bölgeleriyle sahil yöreleriydi. "Feodaller", Osmanlı ordusunun artan erzak taleplerinin ve demiryolları gibi gelişen yeni nakliyat şebekelerinin avantajından yararlanmaya başlamalarıyla, tahıl ticaretini 19. yüzyılda bir kez daha ellerine aldılar, ama bu zenginliğin oluşturulmasına yönelik küçük bir ataktı. ... Bu durum, mülkiyetin güvensiz bir konumda oluşu, ticarete göre oluşturulmuş hukuk kurallarının yokluğu ve eğitim, polis, nakliyat veya ekonomik hizmetler veren "nüfuz edici" bir devletin bulunmayışı gibi bazı özellikler tarafından keskinleştirilmişti.

19. yüzyılda iltizam kısmen devlet kontrolü altına alınmıştı ama bundan sağlanacak yararlar bile, Batılı devletlerden oluşan ve Düyun-u Umumiye diye bilinen bir konsorsiyumun tarımdaki en fazla gelir yaratma umudu olan kaynakların kontrolünü ele geçirmesiyle sıfırlanmıştı.

İktidar, zenginlikten daha değerli bir "meta" idi ve iktidar "ticareti" Osmanlı sisteminin ayırt edici bir özelliği idi. İktidarın bu üstünlüğüne koşut olarak, Batılı kapitalizmden farklı bir ekonomik ahlak ve sembolizm de vardı. ... Para, ekonomik olduğu kadar siyasal bir araçtı da.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Köylünün statüsü, Osmanlı ekonomisinin özgüllüklerinin önemli bir parçasıydı. Osmanlı köylüsü hiçbir zaman, Batı'daki karşılığının malikanesinin katı hukuksal çerçevesi ile senyöre karşı kişisel yükümlülükler içine sokulmamıştı. Bu durum, memurlar sınıfının, köylü ile devlet arasında kurumsallaşmış herhangi bir aracı sınıfın olmaması gerektiği yolundaki çok özgül politikasının ürünüydü. Yine bu durum, aynı zamanda, Batıda olduğu gibi, feodal hakların hiyerarşi içinde üstten asta devredilmesini mümkün kılan hukuk çerçevesinin bütünüyle olmayışından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, iktidar sahibi olmuş ve bir hanedan oluşturmuş bir ayan, hukuksal bakımdan korunmadan yoksundur. Bunun istisnası ise çok özel durumlar ve halefinin dikkate almakla yükümlü olmadığı padişah fermanlarıdır.

Ekonomik yapı içinde hiçbir şey istikrarlı değildir. Zenginlik, memurlar bakımından geçicidir çünkü, zengin bireyin ölümünde bu zenginlik devlet tarafından müsadere edilir. Zenginlik, her türden spekülatör için de geçicidir çünkü genel ekonomik denge bir an içinde değiştirilebilir. Zenginlik herkes için geçicidir çünkü, kişisel malların güvenliği ulusal bir jandarma gücü tarafından sağlam temeller üzerine inşa edilmemişti. Çoğu kez yüceltilmiş haydutlardan başka bir şey olmayan yerel "hanedan" yaratıcıları, herhangi bir anda yükselebilirler ve çoğunlukla, entrika dışında kendileriyle başka biçimde baş etme olanağına sahip bulunmayan bir devletin tahammülüne ister istemez uyum sağlarlar. Yoksulluk da, sınırlı bir ölçüde geçicidir çünkü asanın bir dokunuşu ile, bölge yöneticisinin akıllı ev hizmetçisi, onun maiyetine bağlı bir bölgesel kamu görevlisi statüsüne fırlayabilir.

Geleneksel Osmanlı ekonomisinin bir diğer önemli özelliği de "etnik iş bölümü"dür. Osmanlı İmparatorluğu, bir dizi dinsel, dinsel ve etnik "cep"ten, kendi alt kültürleri ve kuralları olan cemaatlerden oluşmuş olması anlamında, büyük ölçüde "bölümlenmiş" bir topluluktur. ... Bu bölümlenmeyi akılcı bir kavramsal çerçeve içine yerleştirmeye çalıştılar: Eski bir Ortadoğu yöntemini kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun teba nüfusunu dinsel inanç kategorilerine

uygun olarak tasnif ettiler. Devlet bağlantılarını, önemli ölçüde özerklik tanınmış olan dinsel cemaatlerin liderleriyle kurumsallaştırmıştı. Örneğin her grubun kendi yurttaşlık yasaları vardı. "Millet" denilen bu gruplar, idari amaçlar için geniş kategorileri meydana getirmişlerdi. ... Sussnitzki şöyle anlatmaktadır:

" Her bir etnik cemaat, İmparatorluğun genel ekonomik şebekesi içinde bir göz gibidir ve bunun ortadan kaldırılması, genel ekonomik yaşamda yeri hemen doldurulamayacak bir boşluk oluşturmaktadır.

Toprağın işlenmesinde bile, çeşitli etnik gruplar önemli farklılıklar göstermektedirler. Nitekim Türkler, kendilerini, esas olarak tahıl ekimine ve küçük ölçekli bahçeciliğe en yaygın olarak da çiçek yetiştiriciliğine ve bu arada bağcılığa adanmışlardır. ... Avrupa'nın çok ihtiyaç duyduğu peşin para karşılığı satılan mahsulleri yetiştirmemişlerdir. Ve, sürekli eğilip doğrulmak gerektiren çalışma biçimlerine ancak güçbela uyum sağlayabilmektedirler ve bu yüzden de çapalama gerektiren ekin ve bitkilere karşı çekingen bir tavır içinde olmaktadırlar.

Genel olarak, el zanaatkarlarının, kendi cemaatleri içinden gelen tüketicileri tercih ettikleri gözlemi yapılabilir. ... Türkler, debbağ, saraç, ayakkabıcı, tornacı, doğramacı, çömlekçi, yünlü ve ipekli dokumacı, boyacı, sabuncu, demirci, bakırcı ve silahçı gibi sanatsal niteliği olmayan işleri tercih etmekte ve bunlarda daha çok beceri göstermektedirler."

Herhangi bir dönemde, bir uzmanlaşma alanının ekonomi içinde daha büyük bir işlevsel önem kazanmaya başlaması halinde, etnik bir grubun kendiliğinden farklılaşmış bir biçimde kayrılması söz konusudur. ... Ticaret, kayrılan bir faaliyet değildi. Bugüne gelinceye dek, bu süreç tersinden bir düzenleme içinde sunulmuştur: yabancılar özel ticari ayrıcalıklar elde etmişlerdir, Türkiye'deki işlerin yürütülmesi için yerel Hıristiyanlara gerek duyulmuştur ve bu iki kesim yeni ayrıcalıklardan kazanç elde etmişlerdir. Ancak, bunun tersine bir açıklama da, yani yerel Hıristiyanlar ekonomi içinde yukarılara fırlatılmışlardır çünkü bunların uzmanlaştıkları - ticaret ve bankacılık gibi- işler, 17. yüzyıldan sonraki Osmanlı ekonomisinde, dış etkenlerin sonucu olmakla birlikte, yeni bir merkezilik kazanmıştır.

İşbölümünün etnik olması nedeniyle, bir grubun büyümesine gösterilen tepki de etnikti: Osmanlı Müslümanları, bir grup olarak kendi talihsizliklerinin farkına varmışlardı ve Osmanlı İmparatorluk yönetimi de, daha önceden beri, yeni gelişmelerin tehlikelerini biliyordu.

Farklılaşmamışlık konumundan başlayan ekonomik öncelik yarışı, sonradan etnik rekabetçilik biçimini almıştır.

İltizam, hala zenginlik elde etmenin önemli bir aracıydı. Tarımsal teknoloji son derece geriydi ve taşra kentlerindeki istihdam olanaklarının yokluğu, işsiz köylüleri büyük kentlere itiyordu.

19. yüzyılda, özel 'Temel haklar' sistemindeki değişimler nedeniyle ve artık memurların boyunlarını vurmak söz konusu olmadığından, devlet memurların gayrimenkul varlıklarını ölümünde müsadere etmekten vazgeçtiği için, mülkiyet, o ana dek olduğundan çok daha güvenli hale gelmişti.

Geniş ailenin kendisi kalabalıktı ve tıpkı bu ailenin başındaki kişinin kendi payını devletin sağladığı avantajdan elde etmesi gibi, geniş aile de bu kişiden yararlanıyordu. Ailelerde sermaye birikimi, kısmen Türk toplumunun 19. yüzyıldaki bu özelliği yüzünden engellenmişti. ... Selamlık çevresinde aylaklık eden gereksiz kişilerin beslenmesi bir yük haline gelmişti.

19. yüzyıl sonlarında, Batı Anadolu'da 20 yıl süreyle gezmiş bulunan bir arkeolog, şunları belirtmişti: *"Bir Türk'ün bir kulübeden daha iyi biçimde inşa edilmiş bir evde yaşaması söz konusu olduğunda bunun her zaman bir Rum tarafından yapılmış olduğunu gördüm. Bir Türk köyünün, su kemerine sahip bir çeşmeye gerek duyması halinde, bunu inşa etmek için bir Rum işçi kullanılırdı. ... Hemen tüm ticaretin Hıristiyanların elinde bulunduğunu söylemeye gerek yoktur: çoğu kez katırcılar, her zaman da deveçiler Türk ve Türkmen'di ama malların ve hayvanların sahibi bir Hıristiyan'dı. Türk, çalıştığı zaman, ... oduncu veya sucuydu."*

Esnaf ve zanaatkarlar, 19. yüzyıl boyunca en fazla çöken sınıftı. Üretim azalmış, kurumlar küçülmüş ve sınıfın kendisi daha yoksullaşmıştı.

Dolayısıyla, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Osmanlı devletindeki gelir dağılımı kalıbı şöyle özetlenebilir: memurlar sınıfının üyeleri, bu sınıf içinde yer alan -asker'i, bürokratik, dini- alt gruplardan sivil bürokratlar artık başı çekmekle birlikte, hala en çok kayırlan mevkileri işgal ediyorlardı. Ayanlar, büyük çiftliklerin sahipleri olarak, taşra bölgelerinde bir zenginlik tabanını ancak yavaş yavaş geliştiriyorlardı. Bununla birlikte, küçük bir yeni nüfuzlular grubu için ödünç para verme de, taşradaki bir zenginlik kaynağıydı. Türklerin sahip olduğu sanayi asgari düzeydeydi. 1913 için yapılmış bir ilk araştırma, İstanbul ve Anadolu'daki 239 kuruluşun 22'sinin devlete, büyük bir çoğunluğunun da yabancılara ve yerel gayrimüslimlere ait olduğunu göstermektedir.

Yüzyılın sonuna doğru, İstanbul tüccar, vurguncu, imtiyaz avcısı ve yabancı işletme yöneticilerinden oluşan kozmopolit bir nüfusun faaliyetlerinin merkezi haline gelmişti ki bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun, yarı-sömürge statüsünü simgeliyordu. Dok ve rıhtımlardan demiryollarına, elektrik, gaz ve su kaynaklarından tramvaylara, bunların tümü yabancılardan mülkiyetindeydi ve onlar tarafından sömürülüyordu.

Ayrıca, 19. yüzyılın sonlarında İmparatorluk iflas etmişti. ... 1881'de, vergi kaynakları zorla uluslararası kontrol altına alındı.

Krediler sayesinde, memurların ücretleri yine de ödenebiliyordu. ... Bir Türk tüccar ve sanayici sınıfının gerekli olduğunu görmeye hazırdılar. ... Sultan II. Abdülhamid için bunun -patrimonyal Osmanlı mirasınca gölgelenmiş bulunan- yolu, memurlarını, Avrupalı imtiyaz avcılarında ve şirket temsilcilerinden rüşvet veya komisyon aldıklarında, ne yaptıklarını görmezlikten gelerek zenginleşmelerine izin vermektir. Onu tahtından eden Jön Türkler için ise bu, memurlara, özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nda savaş zengini olarak beliren gruba fırsat sağlamak ve onların birer girişimci konumuna gelmelerini kolaylaştırmaktı. ... Türkiye ekonomisini inceleyenler, yerli bir kapitalist sınıfın oluşturulması sorununa yaklaşımları bakımından Jön Türkler ile cumhuriyet arasında çarpıcı bir devamlılık görmüşlerdir.

İki tez de -yani, Türkiye'nin yeni bir ekonomik sınıfa ihtiyaç duyduğu ve eşitlikçi bir toplumun özelliklerine sahip olduğu- karşılıklı olarak çelişiyordu. İkisi de, ticari faaliyetin yabancılardan elinden alınıp Türklere verilebilir olsa da, kapitalizmde görülen sınıf sömürsünün Türkiye'de ortaya çıkmayacağı anlamında yorumlanabilirdi. ... Ziya Gökalp, 20. yüzyıl başında, Türklerin görüldüğü iki mesleğin memur sınıfı ile çiftçiler olduğunu belirtmektedir.

Nüfus, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bile, 1913'te 15.7 milyonken 1927'de 13.6 milyona düşmüştü. ... İstanbul ve İzmir'in nüfusları, 1913 ile 1927 arasında yüzde kırk bir düşme göstermişti.

Ekonomiyle ilgili olarak, yeni kurulan cumhuriyet yönetiminin ilk ve en önde gelen sorunu, ekonomiyi işletmek ve toplumun uğradığı tahribatı onarmaktı. ... Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Almanya'da ortaya çıkmış olan türden bir devlet sosyalizmi, Türk iktisadi düşüncesinde çeşitli etkiler yapmıştı ama, aslolan dayanışmacılığın damgasıydı. Jön Türklerin toplum kuramcısı Ziya Gökalp, dayanışmacılığı savunuyordu. ... Dayanışmacılıkta en çok ağırlık taşıyıcı gibi görünen şey, bunun sınıf çatışmasının kaçınılmazlığını yadsıyan bir toplumsal "uzlaşma" kuramı olmasıydı. Mustafa Kemal, Jön Türk kuramcılarının izinden giderek, şunu belirtecekti: *"Türkiye Cumhuriyeti halkını farklı sınıflardan meydana gelmiş olarak değil de, meslek grubu üyeleri arasında bölünmüş bir topluluk olarak düşünmek temel ilkelerimizden biridir."*

Ekonomik politikalarını belirleyen değişkenler arasında hiçbiri ... Anadolu'daki azınlıkların ülkeyi terk etmeleri kadar hayati olmamıştı.

Batı Anadolu'daki ekilebilir alanın yaklaşık yüzde 15'i, dışarıya giden Rumlar tarafından terkedilmiştir. Buna, Anadolu topraklarının beslediği nüfusun, Justin McCarthy'nin hesaplamalarına göre, 1914 ile 1923 arasında yüzde 20 azaldığını da eklememiz gerekmektedir.

Keyder, bu gelişmelerin 1920'lerde tarımdaki yapısal değişimlerle ilgili olan boyutlarını şöyle anlatmaktadır:

"Batı Anadolu'ya ek olarak, Rum çiftçilerinin toplandığı bir yer olan Karadeniz'deki Trabzon bölgesi ve zengin Ermeni çiftçilerin sürgün edildiği Kilikya ovaları da benzer manzaralar arz etmiş olmalıydılar. Bununla birlikte, kendi mülklerini genişletmek ve pekiştirmek için boş arazinin tapularını alan güçlü yerel nüfus sahipleri hakkındaki hesaplar dışında, terkedilmiş toprakların sonraki dağılımı hakkında hiçbir veri bulunmamaktadır ... Savaş sonrasındaki Anadolu'yu niteleyen yüksek toprak/emek oranının koşulları altında, toprağın denk bir biçimde dağıtılmasına yönelik hiçbir baskının olmadığı ve terkedilmiş ve yeniden tarıma açılmış toprakların mülklerin yoğunlaşmasını hızlandırmakta başlıca etken olduğu ihtimal dahilindedir."

Genel olarak, Türkiye'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi, büyük bunalım ile birlikte durulmuştu. ... 1930'larda, çevre devlet ve tüccar sermayesinin egemenliği, yerini, halihazırda zayıflamış olan tüccar sermayesinin, temellerini sarsan ve sanayi sermayesi lehinde politikalar devreye sokan devletçiliğe bırakmıştı.

Çok kaba hatlarıyla, 1938'e gelindiğinde, Türkiye'deki imalat sektörünün yüzde 50'den fazlasının kamu sektöründe bulunduğunu söyleyebiliriz.

Zenginliğin yeniden bölüşürülmesi yerine bu tür bir fırsat genişlemesi, hala Türkiye'de en yaygın olarak kullanılan politika manevralarından biridir. Ancak, bugün, 1950'lerde ve 1960'larda da uygulanmaya devam edilen bu stratejinin etkisi, kamu-sektöründe istihdam yaratma olabilir ki, bir ek yük değilse bile, verimliliğin artışıyla ilgili bağlantısı azdır ve dolayısıyla da enflasyonun yukarıya doğru tırmanışına katkıda bulunmaktadır. Buna karşılık, yeni bir "tüccar" ve özel sanayiciler sınıfı, hiç boş durmaksızın zenginliği kendilerinde yoğunlaştırmaktadırlar.

Osmanlı sistemi gibi iki katlı bir sistemde eğitimin özel bir yeri vardır. Bu iki katlı toplumsal sistemde, eğitim de iki katlıdır. Koruyucular için bir eğitim (üç basamaklı eğitim) ve nüfusun geri kalan kesimi için bir başka eğitim (bir basamaklı veya "ilk" eğitim) vardır.

Türkiye' de eğitim kurumları, güçlü bir burjuvazinin, ebeveynlerinin defter tutmayı ve mektup yazmayı öğreterek ailenin iş yaşamına katılmalarını sağlamak istedikleri oğullarının gereksinimini karşılamak üzere kurulmamışlardır. Türkiye'de 19 . yüzyıl ortalarından itibaren, Osmanlı bürolarının kurtarılmış temelleri üzerine inşa edilmekte olan nezaretlerdeki *idari mevkileri doldurmak amacıyla* Batılı okullardan kopya edilen eğitim kurumları kurulmuştur.

Türk hükümetleri, hiçbir zaman, resmi diploma imalathaneleri kurma ve bununla birlikte yönetimde ve kamu iktisadi teşebbüslerinde yeni işler yaratma politikasının kendilerini nereye götüreceğini hesaplamadılar. Bu, kırsal nüfusu kentsel uygarlık merkezlerine döndürmenin bir yolu olduğu kadar istatistiki bakımdan işsizler kategorisine dahil olan kişileri bu kategoriden dışarı atmanın da bir yoluydu.

1920'lerde birikimin başlaması, Türk hükümetinin kendilerini kayıran politikaları sayesinde zenginlik sahibi olan yeni bir taşra "sınıf"ının oluşum halindeki gelişimine yol açıyordu.

İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin taşra kentlerindeki ticari grupları üç farklı biçimde etkilemiştir. Büyük şehirler ile ordunun tarım ürünlerine olan talepleri nedeniyle, bu savaş, Anadolu şehirlerinde eskiden beri bulunan tacir ve spekülâtörleri daha da yaygınlaştırdı. ... Devlet, kendi görevlilerinin iş gördüğü örneğin devlet hastaneleri ve tarımsal genişleme hizmetleri gibi idari şebekeleri yaygınlaştırmak yoluyla, altyapıya ilişkin girdilere sahiptir. ... Geleneksel ideolojinin buradaki yeri, avukatların, doktorların ve yerel nüfuz sahiplerinin kendilerini "halktan" veya "halkçı" bir önderler grubuna uygun olarak görebilmeleridir. Bu ittifaka engel olacak sınıf ideolojileri ise ortada yoktu. Bu grup, halihazırda, köylülerle yanaşmacı ilişkilere sahip bulunmaktaydı ve köylüler de devletin İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikasından hoşnutsuzdu. Onlar, 1939'dan beri gerçekleşen ticaret ve tarım koşullarındaki genel iyileşmeden zarar gören kişiler olarak ortaya çıkmışlardı. ... Cumhuriyet rejimi, söz olarak ifa ettiğini bu bakımdan iyileştirmek için olumlu adımları hiçbir zaman atmamış olmakla suçlanıyordu.

Hem köylülerin ve taşradaki küçüklü büyüklü nüfuz sahiplerinin devlete bağımlılığının devam etmesi, hem de bu grupların sosyo-ekonomik çerçevenin denetiminden dışlanmış olmaları, bu grupların 1940'larda, cumhuriyeti kuranların tek partisinin rolüne meydan okuyan bir kırsal güç ittifakı olarak ortaya çıkmalarının nedeniydi. Dışlanma, siyaset sahnesinde mahrumiyete yol açmıştı.

Bu ittifak, seçimleri Demokrat Parti'nin kazanmasıyla, 1950'lerde iktidara gelmişti. Ve bu partinin yandaşları kısmen parasız köylülerden oluştuğu için, Demokrat Parti, bu yanaşmalara yeni yararlar sağlamak için çaba göstermişti.

Türkiye, cumhuriyetten sonra bile, patrimonyal bir devleti niteleyen özellikleri sergiliyordu: Feodalizm sonrasında Batı Avrupa'da merkez ile çevre arasında gelişen zengin ilişkiler ağı, cumhuriyetin başlarında yoktu ve bundan sonra gelişmeye başladı.

Modern Türk devleti, yasak koymakta uzmandır ama, yeni örgütler aracılığıyla toplum üzerinde denetim kurma yeteneği bakımından parlak bir durumda değildir. Devletin Türkiye'deki yeni zenginlik yoğunlaşmasını kontrol etmesine, belirtilen amacı bu olmasına rağmen, izin vermeyen de bu örgütsel zayıflıktır. Bu bakımdan, "muhafazakar" AP ile "ilerici" CHP'nin politikaları arasında çok az bir fark var gibidir.

Türkiye, köy ile kent arasında çok sayıda orta büyüklükteki şehirlere sahip birçok Avrupa ülkesine benzememektedir. Bu büyüme kalıbına eşlik, eden kırsal kesimdeki hareketlenme, böylelikle birçok eski köylüyü büyük kentlerdeki gecekondu'lara fırlatıp atmıştır. ... Kitlesele, tehdit edici, kent yaşamına süzülen, sakinlerini sanayi kesimlerine gönderen ve kısmen de güçlü sendikalar içinde örgütlenen bir yer olarak gecekondu, politikacıları, kamu hizmetleri, eğitim ve geniş halk kitlelerine yönelik türden bir refah üzerinde düşünmeye zorlamıştır.

TÜRK DÜŞÜNÇESİNDE BATI SORUNU

Batının gösterdiği yeni gücü, daha çok harpte mağlubiyetlerle anlayan Osmanlılar Batı'nın üstünlüğünü aramaya koyulurlar. ... Bu *tılsım*, Batı medeniyetinin "üst yapısı" ve Frenkçe yaşamdır. Böylece "sebebe" yerine "netice" üzerinde durulmuş oluyor. Türkiye, bundan dolayı Batı'nın siyasi ve iktisadi uydusu haline geliyor. Liberalizmin politikası, Batının Osmanlı İmparatorluğunda iktisadi emellerini gerçekleştirmesini mümkün kılıyor. Osmanlı İmparatorluğu iktisadi bakımdan gerilemeye devam ediyor. Borçlanma dönemi başlıyor. Bu borçlar, iktisadi amaçlara kullanılacağına cari masrafları karşılamaya kullanılıyor. Bunların içinde "cari masraf" adını hak etmeyecek kadar hafifleri var, bir kısmı "ulufe" olarak dağıtılıyor. Sonunda Osmanlı İmparatorluğu Düyun'u Umumiye'nin iktisadi esiri oluyor. Atatürk bu bağımlılığı ortadan kaldırmayı başarıyor fakat Menderes devrinde başlatılan bir iktisadi bağımlılık eski süreci yeniden canlandırıyor.

Osmanlılar, Hegel'in ve Marx'ın "Sivil toplum" olarak tanımladıkları bir yapıdan yoksun oldukları için iktisadi gelişmenin "motor"u pek tabii ki sivil toplum olamaz; ya bizzat devlet veya kapital çevreleri ile ilişki kurmuş azınlıklar olabilir. Zaten devlet veya kapital çevreleri ile ilişki kurmuş azınlıklar olabilir. ... İnönü'ye göre, Atatürk Türklere münhasır kalması şartı ile - Türkiye'de iktisadiyatı geliştirecek bir grubun palazlaşmasına taraftardı. İnönü ise kendini daha "devletçi" bir uçta görüyordu...

Berkes ... "Türklerde geleneksel olarak ırk, din, kan, şecere, hatta dil birliği, toplumsal birlik temeli olmamıştır. Türkler, bunların hepsinde tekçiliği değil, çokçuluğu kabul ettiğinden toplumsal birliklerinin temeli ya zanaat birliği ya da devlet birliği olmuş; Türk, tarihte en çok bu iki kavramla var olmuştur. Türkler hiçbir zaman teokrazi, aristokrazi, ırkçılık rejimleri kuramamışlardır. Devlet birliği kuramadıkları zamanlar çoğunlukla, hayvancılık, çiftçilik, zanaatçılık birimleri ve kardeşlikleri halinde yaşamışlar, devlet kurdukları zaman da ne ırk prensibine, ne de kan ya da din prensibine yer vermişlerdir. ...

Bu açıdan Türkler, gerçekten dikkate değer insanlı toplumlar oluşturan insanlar olmakla beraber, bu özellikleri onları iki olay karşısında kritik bir duruma düşürür, ekonomik yaşamları sarsıldığı ya da devletleri sarsıldığı zamanlar. Ekonomileri ya da devletleri yıkıldı mı dağınık, yönsüz bir hale gelirler."

Toplum zembereği, iki öğeden oluşmuştur: iktidar sahipleri ve bunun dışında kalanlar.

TÜRKİYE'DE GENÇLİK VE ŞİDDET

Öğrenci şiddeti, genellikle, başka öğrencilere yöneliktir. Şiddete karışan grupların saldırı, misilleme, intikam ve saldırıya karşı koyma tarzı; düzenliliği, simetrisi ve kaçınılmazlığı bakımından kan davasının mekanizmasını andırmaktadır.

Manzara şudur: CHP Atatürk'ün partiydi, cumhuriyeti kurmuş olan partiydi. O bunun için cumhuriyet düzeninin -hükümet, bürokrasi ve ordunun- partiydi. Parti kendisini, Atatürk'ün laiklik politikalarının üstlenicisi olarak görüyordu. İktisadi teorisi ise *etatizmden*, bir tür devlet kapitalizminden ibaretti. Partinin iktisadi politikalarından en çok hatırlananı, İkinci Dünya Savaşı sırasında kırsal nüfusa yüklediği iktisadi külfet idi.

1946 yılında kurulan Demokrat Parti ise, kapitalizme ve ayrıca sorumlu parlamenter hükümet biçimine daha açık bir toplum isteyenlerin eğilimlerini temsil ediyordu. Bu partinin amaçlarından biri, geçen yirmi yılın laiklik politikalarını değişikliğe uğratmaktı. ... Türkiye'yi parlamentoda çoğunluğu elinde bulundurarak yönettiği 1950-1960 döneminde Demokrat Parti, Türk memur sınıfına -siyasetçiler karşısında onu geri plana iten politikası ve hayat standartlarını düşüren iktisat politikaları yoluyla, ayrıca genel olarak bu sınıfın saygınlığını azaltarak- adamakıllı yabancılaştı. Partiyi başlangıçta tutanların birçoğu da onun müphem demokrasi tanımından memnun değildi; bu, iktidarın halka verilmesini savunmakla beraber, temel hakların veya güçler ayrılığının anayasal güvencelere bağlanması gibi demokratik kurumlara yer vermeyen bir görüştür. Demokrat Parti 1960'ta askeri bir darbeye devrildi.

Demokrat Parti'nin programının yeni bir versiyonunu devam ettiren Adalet Partisi 1965 yılında hükümeti kurdu. ... Başlangıçta Atatürk'ün partisi olan CHP artık açıkça yoksulların (dezavantajlıların) savunucusu sıfatıyla ve kültürel ve hiyerarşik seçkinciliğin düşmanı olarak ortaya çıkıyordu. Cumhuriyetin. kurucularının seçkinciliği gerçekten de kısmen *kültürel*di: Onlar Avrupa'nın kültür, edebiyat ve felsefesinin geleneksel Osmanlı kültüründen üstün olduğunu düşünüyor ve zaman içinde bu geleneksel kültürün müzeye kaldırılacağına dair limitlerini saklamıyorlardı. Bu görüş şimdi, onu ortaya atmış olan aynı parti tarafından eleştirilerek, onu aşma yolunda bir girişimde bulunuluyordu.

Türk toplumunda sembollerin her zaman kapsayıcı bir gücü olmuştur. ... Eisenstadt'ın, organizasyon yapılarının zayıf olduğu veya çözülme sürecini yaşadıkları zaman bunların takviyesi için veya adeta onların yerine geçecek şekilde sembollerin kullanılabilirdiği yolundaki açıklaması, burada yapmakta olduğumuz sosyal değişim incelemesiyle yakından ilgilidir. Semboller hakkında son bir nokta daha: Erikson (1950), Batılı kültürlerde sembollerin özellikle gençler yönünden dikkat çektiğini, çünkü bunların kimlik sığınağı rolünü yerine getirdiklerini belirtmektedir. ... Türk toplumunda sembollerin yankı bulmasının iki yapısal temeli daha, toplumun daha özgül bazı karakteristikleriyle bağlantılıdır. Bunlardan biri, Türk gençliği hakkında son yıllarda yapılmış olan bazı araştırmalarda tespit edilen kalıp yargılar ve yansıtma kümesidir Bu aynı noktalar Türk köylerinin siyasal kültürüyle de bağlantılıdır (Ozankaya 1966). Fakat Türk toplumunda "*kısaltma*" (*condensation*) sembolüyle toplumsal eylem arasında, çok daha dolaysız olan başka bir bağlantı vardır. Modern Türk toplumunda sembollerin gücü, Osmanlı toplumunun "çoğulcu" terkipleriyle ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu hususta devralmış bulunduğu toplumsal etkileşim kalıntılarıyla da bağlantılıdır. ... Milliyetçilik ve "Türklük'e bağlılığın cumhuriyetin ideologlarının yegane tutacağı olması; eskiden etnik, dini ve mezhebi grupların toplamından ibaret olan bir ülkeyi birliğe götürebilirdi. Bu grupların

her birinin kendi sınırları, alt kültürleri ve kimlik oluşturma mekanizmaları vardı. Cumhuriyet, grupların bu zengin çeşitliliğini tümüyle değil, fakat yalnızca bir ölçüde değişmiş biçimiyle devraldı. Bununla birlikte, her Jakoben rejim gibi, cumhuriyet de bu parçaların etkisinin devam edeceği kuşkusunu taşıyordu. Bu bakımdan, cumhuriyet döneminde geleneksel giysilerin ya saklanması kısmen, özel kimliklere karşılık gelen geleneksel kılık-kıyafet çeşitliliğinin yasaklanması olarak görülmelidir. Yapının devralınmasından daha önemli olan; çoğulcu yapılarla birlikte gelen ve bugün öğrenci davranışını fiilen etkilediğini gördüğümüz sembol oyununun kurallarını cumhuriyetin tevarüs etme biçimiydi.

Kendini "Laz" olarak gören bir Karadenizli, bankalardan daha kolayca, şehirlerdeki hemşerileri arasında yardım ve kredi bulabiliyordu. Bir kimsenin etkinliğini devam ettirmesi hala, gönüllü kuruluşlardan çok birincil şebekelere dayandığı için; kişinin kendi birincil grubunun etnik veya mezhepçi sembolleri, yararını modern zamanlarda da korumaktadır.

Grup bağlılığıyla ilgili semboller kendi yararlarını korumakla kalmadılar, aynı zamanda kanunla yasaklanmış olan, tarikat gibi bazı dini grupların gizliliğe başvurmak zorunda kalmaları da bunların önemini gösteriyordu.

Gruplar bir kere öylesine kesin bir biçimde belli olunca, çatışmanın iki kutuplu olma ihtimali büyük ölçüde artar (Kuper 1974)

"Geleneksel olarak silahlanan, aşağılanmaya karşı tez canlı olan bir halk arasında, en azından bunların bir kısmı için kavga [husumet], onları bir arada tutmaya ve hatta soylarının saygınlığını sürdürmeye hizmet edebilir; bu da hatırı sayılır ölçüde bir şiddete yol açar." (Stirling 1960)

Türk hukuku, köy yaşlılar kurumunu (İhtiyar Heyeti) sadece küçük uyuşmazlıklar bakımından tanımaktadır. ... Cumhuriyetin dine karşı teyakkuz halinde bulunan laiklik yanlısı memurları, bu bütünleştirici kurumlarla yakından bağlantılı olan dini kurumları sahnenin dışına itmişlerdir (Tezcan 1972). Bunun için, Türk toplumunda kişi güvenliği bir yarı-gölge içindedir ve tehlike söz konusu olduğunda, cepteki bir tabanca polisin müdahalesinden daha iyi bir güvenlik garantisi sayılır.

"Köyde soy [sülale], üyelerini savunmak için vardır ... Fakat soyun varlığı, aynı zamanda, üyelerini kendilerine karşı savunacağı düşmanları bulunmasına da bağlıdır; çünkü onun topluluk adına yapabileceği başka hiçbir eylem söz konusu değildir. Komşularıyla barış içindeki bir sülale, varlığının temel dayanağını yitirecektir." (Stirling 1960)

Her iki örnekte de, grubun içindeki sosyalleşme alışkanlıklarının doğurduğu yüksek düzeyde bir düşmanlık, bir yansıtma mekanizması aracılığıyla, grubun dışındaki bir hedefe yöneltilmektedir. Siyu'lar arasında hedef bufalolardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise hedef kafirler idi.

"Ben köy toplumunu daima eşitlikçi olarak tanımlama eğilimindeyim; bu belki yanıltıcıdır ama, en azından, insanlara ataları dolayısıyla saygı duyulmaz. Gerçi saygıdeğer ailelere mensup gençlerin bu saygıyı devraldıkları açıktır; fakat şu değil de bu soydan gelmenin kişiye doğal bir üstünlük verdiği yolunda bir fikir yoktur. Ben buna daha ziyade 'kavgaya hazır' bir toplum demeyi tercih ediyorum. Hiç kimse başkasının üstünlüğünü kabul etmeye istekli değildir; meğer ki, irsen intikal eden bir otorite söz konusu olsun." (Stirling 1960)

Küçük ve büyük gelenek arasındaki bağlantının, Türk geleneksel kültüründe kahramanın rolünün benimsenmesi olduğunu ileri sürmüştüm. ... Çocuğun Türk tarihinin ulusal kahramanlarıyla sürekli olarak özdeşleşmesi aracılığıyla, otoriteriyenlik nüvesiyle norm otoriteriyenliği arasındaki köprüyü yaratan, destani kahramanlara dayanan bir kültürün bu özel içeriğidir. ... Kahraman imajının kullanımı da kısaltma sembollerinin kullanımını daha yüksek bir düzeyde pekiştirmektedir.

Kırsal alanda bu semboller, köylünün bilgi evreninde olduğu kadar, Türk halk şiirinde de merkezi bir yeri olan destan kahramanlarının maceralarının anlatılması yoluyla çocuğa aktarılır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları da ilkokullarda aynı çerçevede sunulmaktadırlar. Büyük başarıları kahramanlarla birlikte düşünmek böylece Türk toplumunun sürekli bir gözükme (latent) temasıdır.

1946 yılından beri, Yunan köylerini incelemekte olan bu bilim adamı, Yunanistan'daki gelişmelerin aksine, Türkiye'de şehirlilerin köylüleşmesinin, köylülerin şehirleşmesinden daha hızlı cereyan ettiğini iddia ediyordu.

Türkiye 1940'ta 17,800,000 nüfuslu bir ülke iken, 1977'de 44,000,000 nüfuslu bir ülke haline gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal bölünmenin en etkili çizgileri, sosyal sınıflar olarak bildiklerimiz arasındakiler değildir. Bölünme ve çatışmanın çizgilerini tayin eden temel toplumsal gruplar, merkez ve çevre olarak daha iyi kavramlaştırılmaktadır. Burada merkez, Osmanlı devletinin bir arada tutmayı başardığı merkezi bürokratik aygıtı olduğu kadar, bu devletin işlemesini mümkün kılan meşruiyetin özünü temsil eder. Çevre ise, geri kalan toplumsal alanla, merkezden ayrı yaşayan ve onunla ancak gevşek bir bütünleşme içinde olan kurumlara ve coğrafi alana işaret etmektedir.

Bu dünya görüşü 19. yüzyılda askeri okullar ve Mülkiye Mektebi gibi meslek okullarının kurulmasıyla sürekli hale getirilerek modernleştirildi. 20. yüzyılda modern Türkiye'yi, bu okullarda yetişmiş ve cumhuriyetin tek partili siyasal sistemi ile kısmen bütünleşmiş olan askeri ve sivil bürokratik seçkinler kurdular. Bu okulların eseri olan dünya görüşü, tutum ve bir ölçüde karmaşık seçkincilik -çünkü, bu seçkincilik seçkinlerin halkın öncüsü olması gerektiği inancını da içeriyordu- cumhuriyetin seçkinlerine geçti ve modern Türkiye'nin eğitim kurumlarının üçüncü kademesinde devam ettirildi.

Klasik Türk lise ve üniversitesi, cumhuriyetin yönetici seçkinler tabakasına eleman devşirmek üzere düzenlenmiş üniter bir sistemdi. Liseye ve daha sonra üniversiteye giden köylü, esnaf ve zanaatkar çocukları, daha lisenin ilk yıllarında, sahip oldukları ve çevrenin kültürüne ait olan kültürel *hamulenin* (knapsack) unsurlarını kaybetmeye başladılar. Bunların yerine, eğitim görmüş bir Türk'ün taşıması gerektiği söylenen unsurları koydular. Bu, milliyetçilikle devlet kapitalizmine inancı ve cumhuriyetin memurlarıyla genel olarak öğrenim görmüş olanların halkın öncüsü olduklarına inandıkları kadar, "Batılı terbiye"yi, bir "*kamilfo*" tavrı da içine alıyordu.

Elit devşirme ve yetiştirmeye ilişkin bu modelin çökmesiyle, şehirlilerin kırsallaşması köylülerin şehirlileşmesinden daha hızlı seyretmiş ve bundan dolayı Türk toplumu etkili bir elitsizleşmeye (*de-elitization*) uğramıştır.

Dini dirilişinin göze çarpan bir özelliği, köklerinin halka dayanmasıydı. İslam hukukçularının (ulema) karmaşık ve ayrıntılı (*sophisticated*) kültürü kayboldu.

Demokrat Parti'nin gayri resmi gündeminin önemli bir maddesi, üyelerinin merkezin ve onun kendini beğenmiş istibdadı olarak gördükleri uygulamanın bütün izlerini silmekti.

CHP'de etkili olan Batı kültürü hayranlığını teşhir edip kınayan bu yeni popülizm türü Türkiye'nin köylü ve kasabalı büyük çoğunluğundan hüsnü kabul gördü. ... Sonunda, kültürde yerlilik taraftarlığı Türk sağında olduğu kadar Türk solunda da egemen olan en güçlü kültürel akım olarak ortaya çıktı.

Bunların hepsi, Kemalist dünya görüşünün, en azından onun Avrupa'nın 19. yüzyıl burjuva kültürüne duyduğu açık hayranlığın aşınması demektir.

Geleneksel Türk toplumsal bünyesi keza, çok sayıdaki bekar gençlerin iktisadi yapıyla bütünleşmesi bakımından büyük bir istikrarsızlık gösteriyordu. ... Osmanlı İmparatorluğu'nda, Yeniçeri sistemine eleman devşirmek için kullanılan yöntem de, kurumun bozularak, yalnızca gayrimüslim çocuklarının alınması usulünün bırakılmasından sonra, aynı problemi çözmenin başka bir yolu olmuş gibi görünüyor.

Ne var ki, çözüm başarısızdı. Nitekim, 18. yüzyılda yeniçeri ocaklarının içine girdikleri çözülme süreciyle birlikte, yeniçeriler seçkin bir asker topluluk olmaktan çıkıp, dürüst vatandaşlara tedhiş uygulayan bayağı mahalle kabadayılara dönüştüler. ... Yalnızca taşıyıcılık veya seyyar satıcılık gibi marjinal mesleklerde iş bulabilen bekar, alt tabakadan gençlerin istihdamı sorunundan, payitahtta ciddi problemler yarattığı şeklinde 19. yüzyılda hala söz edilmekteydi. Bu problem, söz konusu gençlerin payitahtta ikamet etmeleri dolayısıyla zorunlu askerlikten muaf bulunmaları yüzünden daha da ağırlaşıyordu. Zorluğun biri, kısmı, yoksul köylerden kasaba ve şehirlere, özellikle payitahta kitle halinde göç edilmesinden kaynaklanıyordu.

Bütün bunlar; Osmanlı İmparatorluğu'nda, potansiyel olarak yıkıcı bir topluluk oluşturan genç erkekler probleminin üstesinden, bunların iktisadi sistemle bütünleştirilmesinden çok, savaş aracılığıyla gelindiğini düşündürmektedir.

Cumhuriyetin eğitim sistemi, beşinci sınıftan itibaren öğrencileri küçük ukala ideologlar haline getirdiği sürece (ölçüde), elbette onun genç insanları yetişkinliğe yöneltmekle ilgili kaygıları yoktu.

TÜRK TARİH YAZIMINDA SON EĞİMLER

Bir milletin dünya görüşünü, tarih literatürü kadar çok az şey yansıtır.

Prens Sabahaddin, Anglosakson modeli anayasal adem-i merkezîyetçi görüşlerden ilham alıyordu ve Jön Türk hareketi içindeki merkezîyetçi eğilimlere karşı tek başına savaş açan ve

kaybeden adamdı. 1911'de sürüldü. Daha sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle padişahın kurdurduğu hükümette görev aldı. Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü zamanda aldığı bu görev, onun şahsiyetini gölgeledi.

KÜTLE VE DEMOKRASİ EĞİTİMİ

Sosyal psikoloji araştırmalarından çıkan netice sarihdir: insanlar modern cemiyette bağlanacakları, bir yakınlık hissedebilecekleri merciler bulamadıkları için, ümitsizliklerinden dolayı kendilerini totaliterlik hokkabazlarının sembol oyununa kaptırıyorlar. Burada elzem olan, fertlerin kendilerine karşı duydukları hürmeti arttıracak, imkanların teminidir. Bundan dolayıdır ki devrimiz demokrasinin ortaya çıkardığı en mühim meselelerden biri yeni bir ferdiyetçiliğin esaslarının kurulmasıdır. ... Bunun yegane çaresi de bir nevi kütle eğitime müracaat etmektir.

Bu eğitimin en basit şekli ferde, mensup bulunduğu sosyal teşekküllerden kendisine en yakın bulunanı içinde hakikaten mühim bir yer işgal ettiğini, büyük mekanizmanın içinde kendisinin de müşterek gaye uğruna girilen faaliyette mühim bir rolü olduğunu hissettirmekle başlar.

Amerika ve İngiltere misali bunu açıkça göstermektedir. Zira demokrasinin ön saflarında yürüyen bu iki milletin karakteristiklerinden biri bünyesinde muhtelif gayeler güden cemiyetlerin adedi fazlalığıdır.

Bu gibi cemiyetlerin temin ettiği şey, ferde ehemmiyeti haiz bir unsur olduğunu hissettirmekle kalmaz. Bunların ikinci bir faydası vardır: o da, demokratik usullere alışkanlığı temin etmeleridir. Bir cemiyete aza olmak demokratik alışveriş usullerini öğrenmeye başlamak demektir.

İSTİKBALİMİZDEKİ KÜTLE PROBLEMLERİ HAKKINDA

Siyaset sahasında, muvaffakiyet, geniş ölçüde, yarının şartlarını bugünden gözümüzün önünde canlandırabilmeye dayanır.

POLİTİKANIN İNANÇ MUHTEVASI

Anayasa mahkemesi, ancak ciddiye alınan bir anayasa ile kabili teliftir, anayasanın ciddiye alınması ise bu vesikanın bazı ezeli hakikatlere dayandığı inancından doğar. İşte Amerikan anayasasında değişmez insan haklarına yapılan atıflar ve Amerikan kültürü içinde bunların yer almış olması, pratikte bu vesikanın büyük bir kuvvete sahip olmasını sağlamıştır.

DEVİRİMİZDE AMME FELSEFESİ

Lippman'a nazaran, insanlığın şimdiye kadar geçirdiği merhalelerin hepsinde, bir "üst kanun"a karşı bir saygı mevcuttu; devrimizde bu saygı artık mevcut değildir ve yerine "Jakoben düşünce" yani doğrudan doğruya kütle isteğinin ulviliği, kaim olmuştur. İşte, kütlelerin ahlaki ve kültürel seviyesi düşük ve istekleri hudutsuz olduğu için, kütleye müracaat fikri, ahlaki göreneklere göre hareket eden bir zümre tarafından kurulan temsili sistemi altüst etmiştir.

YENİ BİR ÜTOPYA

Modern dünyada, endüstrileşme hareketi ve nüfus kesafetinin artışı ananevi cemiyet çerçevelerinin erimiş olması, karşımıza yeni bir adamı, kütle adamını çıkarmıştır. ... Kütle adamı evvelce kendisine bir güven hissi veren sosyal çerçevenin yerini tutacak bir teşekkül aradığı zaman kendisini bir fert olarak değil fakat kütlelerin bir unsuru olarak kabul eden sendika veya siyasi parti gibi teşekküllerle karşılaşmaktadır. Şahsiyetini böylece kaybeden ferdin deruni huzursuzluğu ve daima bir atom olarak hareket etmek mecburiyetinde olduğu keşfi, onu, eski sosyal çerçevenin verdiği güvenlik hissini başka bir yerde aramaya sevk etmektedir. Kütle adamı, böylece sahte cana yakınlığı ile kendisine hitabeden demagoglara ve his ve insiyak üzerinde kurulmuş kan ve toprak gibi sıcaklığını hissettiği sembollere dayanan faşizm gibi rejimlere, kolayca esir olmaktadır.

Modern demokrasinin halletmesi gereken meselelerden biri de kütle adamını kütle adamı olarak hareket etmekten kurtarmak, ona şahsiyetini iade etmektir.

TÜRKİYE'DE İRKÇILIK

Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki yaşayışlarıyla ilgili olarak bilinen bir özellik "Türklük" bilincinin çok eski devirlere kadar gittiğini bize bildiren vesikaların mevcudiyetidir. Gültekin anıtlarında Türklüğe verilen önem, Türklerin üstün niteliklerinden bahsedilmesi bunun örneklerinden birini teşkil eder. Ali Şir Nevai'nin 6. asırda Türk dilinden bahsettiği zaman bunu Türkleri birleştirmek için bir vasıta olarak kullanmasından kıvanç duyduğundan bahsettiğini biliyoruz. Batı'da ise bir "Germenlik" ve "İngilizlik" şuuruna 13. asırdan önce hiçbir şekilde rastlanmamaktadır.

Bu inceleme yapıldığı zaman burada bu Türklük bilincinin bir Türk milleti bilinci manasına alınamayacağı anlaşılmaktadır. Türk tabiri, Orta Asya'da, çok elastiki, büyüyüp küçülebilen, her zaman aynı etnik grupları içine almayan bir kavramdır. Bu itibarla bu Türklük şuurunda bir "kan" meselesi bahis konusu değildir. Bu devirlerde Türk'ten, Türklere mahsus olduğu kabul edilen sosyal müesseseleri kabul ederek onlara göre ve beraberlerinde getirdikleri değerlere göre yaşamayı kabul etmiş olan kişi ve gruplar kastedilmektedir.

Gene bahis konusu sosyal müesseseler hakkında, bir diğer bildiğimiz "Türk" sosyal müesseselerinin kolayca değişmediği, bir hayli istikrarlı olduğudur. Bu istikrarın yönlerinden biri Türklerin sosyal müesseselerine çok sıkı bir şekilde bağlı bulunmalarıdır. Sistemin içine girmeyi kabul edenlerden sosyal müesseseleri tamamen benimseyenler de "Türk" olarak kabul edilmektedir.

Orta Asya'yı incelemiş olan bir antropologun ifadesiyle:

"Bütün Altay pastoral topluluklarının müşterek vasfı sülbün erkek yoluyla intikali prensibidir. Bu toplumların esasını birbirlerine paralel olarak gelişen, babanın soyuna dayanan soylar teşkil eder. Böyle bir toplum babanın ahfadına dayanma prensibi üzerine kurulmuştur. Her göçebe topluluk geleneksel olarak geniş aile çevrelerinden, bunların meydana getirdikleri aile köylerinden, bunların toplamı olan soylardan teşekkül eder. Bunlar da boylar, boy federasyonları, prenslik ve hanlık haline gelirler." Lawrence Krader, Social Organization of the Mongol Turkic Pastoral Nomads

Böyle bir teşkilatın beraberinde getirdiği bir unsur daha sonra ırkçılıkta çok belirgin bir şekilde ortaya çıkan bir özellik, "soy-sop"a verilen önemdir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması ve Anadolu Selçuklularının ortaya çıkmasıyla bu siyasi ve sosyal müesseseler Anadolu'ya intikal etmiştir. Fakat bu intikal sırasında eskisine nispetle Selçuk siyasi strüktüründe bir değişme olmuştur. Eskiden mevcut bir nevi Türk aristokrasinin yerini gittikçe artan bir hızla yeni bir merkezi bürokrasi almıştır. Bu bürokrasi devletin bekasını temin etmekle görevlidir. Eski aristokrasi ile yeni aristokrasi arasında zaman zaman yüzeye çıkan bir mücadele cereyan etmektedir, zira bürokrasinin ideali aristokrasinin tamamen ortadan kalkmasıdır. ... Bu ikilik bir diğer planda kendini merkez-taşra rekabeti şeklinde göstermektedir. Kent ve köy artık birbirinden ayrılmıştır. ... Bir taraftan eski Türk ananelerine sadık kalan fakat aynı zamanda aristokrasinin bekasını devam ettirmeye çalıştığı taşra. Diğer taraftan her etnik gruptan devşirme usulüyle toplanarak meydana gelen ve aristokrasinin devamında hiç fayda görmeyen merkez teşkilatı. Bunu kültürde de izlemek mümkün: bir taraftan halk edebiyatı... diğer taraftan Divan edebiyatı. Bir taraftan kentlilerin "Türk" tabirini kaba, göçebe, "yeni usullere uymayan geri kafalılar" manasında kullanmaları, diğer taraftan bununla övünen kişiler.

Bunun yanında gerek merkezin gerekse taşranın dini İslam olduğu için bu müşterek inanç iki kültürel dünya arasındaki farklılığı örtmekle ve köylü ile kentli arasında uçurumu gizlemektedir. ... Zamanla, din, karşısında birtakım ideolojik rakipler ve yeni değer kaynakları bulunduğu zaman arka planda yatan ayrılıklar, uçurumlar, farklılıklar tekrar ön plana çıkmıştır. Bu yeni inançlardan biri, belki en önemlisi milliyetçiliktir.

Modem milliyetçilik anlayışını "ülke"ye dayandırma çabası Yeni Osmanlılarla başlamış olan bir çaba idi. Yeni Osmanlıların telkin etmeye çalıştıkları bu kavram ise onların zamanında ve onlardan sonra, iki önemli noktada yenilgi ile karşılaşmıştır. Bir kere azınlıklar Osmanlı İmparatorluğu'nu "vatan"ları olan bir "ülke" saymamışlardı. Fakat kavram ikinci yenilgisiyle taşrada karşılaşmıştır. Kentli, resmi Osmanlı kültürünün dışında kalanlar merkezden gelen bu fikri hiçbir zaman benimsememişti. ... Bildiğimiz bir şey varsa, taşranın, merkeze olan küskünlüğü dolayısıyla kendi müesseselerine sarılmayı, görüşünü genişletmeye tercih etmiş olduğudur. Bu benimsemeyişin bir tezahürü "İslam milliyetçiliği" adını verebileceğimiz şekli Batılı, fakat özü mahalli davranıştır. Benimsemeyişin ikinci tezahürü de ırkçılıktır. Bu manada ırkçılık bir taşra ve "küçük adam" ideolojisidir. Yaptığı fonksiyon da kendini ezilmiş hisseden küçük insana emin olduğu bir kimlik ve iman çerçevesi temin etmektir. İrkçilik, Türkiye'de Batı'nın ideolojik görüşlerine erişemeyenlerin, ezildiklerine inananların, ta zamanımıza kadar devam ettiği hiç şüphe götürmeyen bir bürokratik aristokrasi tarafından "adam yerine" konmadıklarını hissedenlerin İslam'a paralel olarak çalışan, iman kaynağıdır.

Halk adamı, geleneksel çerçevede daha sıcak, kendisiyle daha yakından ilgili bir ortam bulduğuna kanaat getirdiği ölçüde gene de İslamcılığa veya ırkçılığa dönecektir. ... İnsanlar, bundan iki üç sene önce Rusya'da çıkmış olan bir romancının kullandığı başlığı hatırlatmak gerekirse "Yalnız ekmekle yaşamazlar". İdeolojilerin ve dinlerin kuvveti bu noktada toplanmaktadır. Hümanistin zaafı böyle bir yola sapmayı kabul etmemesidir. Ne var ki, hümanizm değerlerini kütlece anlaşılır bir şekle getirmek karşımızda halledilmemiş bir problem olarak durmaktadır. Bu iman problemi halledilmeden de kendini "Batılı Aydın" sayanların şimdiki biçimdeki faaliyetleri kısır kalmaya mahkumdur.

GÖRKEMLİ YAPILAR - KÜÇÜK YAPILAR

"Medeniyet" daha çok uyum, mahalli örf ve adetlerin tıraş edilmesi farklılıkların ortadan kaldırılması olarak görülüyordu.

Yapı olmayan yerde, yapı yerine sembol kullanmak çok eskiye dayanan bir buluştur. Fakat Osmanlı mazisinden gelen bir itişle de pekişen yapı yerine sembol kullanma, devlet idaresi konusunda Türkiye'de temel bir yanlış anlamaya yol açtı. Gerçek yapı ile o yapıyı simgeleyen devlet sembolizmi arasındaki fark unutuldu; hükümet konağı köylere kadar inen hizmetle bir sayıldı. Bugün "görmeli" ilerlemeler konusundaki açıklamalar, fabrikaların temel atma merasimleri birçok kimse için gerçek fabrikanın yerini alabiliyor.

Görmeliliğe tapma ülkede solun ve sağın en kardeşçe paylaştıkları tutumlardan biridir.

Türkiye'de ise eğitimin bu "niteliksel" ekseni hiç işlenmemiştir. Eğitim kurumu yaratmak, "Bilgi aktarmaya yarayacak metrekareyi en yüksek düzeye çıkarmakla bir sayılmaktadır. Böylece eğitim kurumları, dökülen beton hacmi bakımından çok başarılı, "yetişme"yi yaratan olanakları açıdan son derece başarısız sayılmalıdır.